Journal of University of Raparin گۆڤاری زانکۆی راپەڕین E-ISSN: 2522 – 7130 P-ISSN: 2410 – 1036

دەقئاوێزانی فۆلکلۆر لە ڕۆمانی (کێخوا سێوێ)ی (عەزیزی مەلای ڕەش)دا

مصطفى سيدمينه مصطفى [1] ، ئازاد حسن نەبی [2]

[1+2] بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی ڕاپەڕین، ڕانیە، هەرێمی کوردستان، عێراق.

پێشەکی:

فۆلکلۆر بەیەکێک لە سامانە گرنگە نەتەوەییەکانی هەمو گەلێک دادەنرێت و ناسنامە و پەنجەمۆری هەر نەتەوەیەکە هەرلەبەرئەمەشە، کە گەلان بە پەرۆشی و بایەخەوە پارێزگاری لەو سامانە نەتەوەییە دەکەن و هەمیشە لەپێناوی مانەوەیدا کۆشش دەکەن، چونکە ڕون و ئاشکرایە، کە ئەدەبی ئەمڕۆی هەمو میللەتانی جیهان سەرەتا لە فۆلکلۆرەوە دەستی پێکردوە و وەک بناغەیەکی بەهێز و کاریگەر بوەتە هۆکاری گەشەکردن و داهێنانی ئەدەبی لە هەمو قۆناغەکانی مێژوی ئەدەبدا، ئەدیب و نوسەرانیش کەم تا زۆر سودیان لەم گەنجینە بەنرخەی نەتەوەکەیان وەرگرتوە و

ئاوێزانی بەرهەمەکانیان کردوە، جا بە ئاگاییەوە بوبێت، یان بەبێ ئاگایی. ڕۆمانیش وەک ژانرێکی تازەی ئەدەبی پانتاییەکی فراوان و گونجاوە بۆ ئەم بوارە، چونکە بەشێوەیەکی سەرەکی پشت بەگێڕانەوە دەبەستێت، ڕۆماننوسانی کوردیش کەم تا زۆر ئاوڕیان لەو بوارە داوەتەوە و ژانرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆرییان لەناو ڕۆمانەکاندا وەگەڕخستوە و بەرهەمەکانی خۆیانیان پێ دەوڵەمەند کردوە.

(عەزیزی مەلای ڕەش) لە گێڕانەوەی ڕۆمانی (کێخوا سێوێ)دا بەشێوەیەکی بەرفراوان کەلەپور و فۆلکلۆری کوردەواری ئاوێزانی بەسەرهات و ڕوداوەکانی ناو ڕۆمانەکە کردوە، کە بە بەراورد لەگەڵ نوسەرانی دیکەدا لە هەمویان زیاتر بایەخی بەم لایەنەداوە و جێدەستی بەئاشکرا دیارە، لەم سۆنگەیەشەوە ئەم توێژینەوەیە ئەنجامدراوە، کە بەشی یەکەمی سەرەتاییەکی تیۆرییە دەربارەی دەقئاوێزان، بەشی دوەمیش، کە پراکتیکییە تەرخانکراوە بۆ دەقئاوێزانی (پەندی پێشینان، ئیدیۆم، گۆرانی، ئەفسانە و هەندێ دابونەریت و بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی) لە کۆتاییشدا پوختەی توێژینەوەکە بەهەردو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتەڕو ئاماژەش بەو سەرچاوانە کراوە، کە لە توێژینەوەکەدا سودیان لێ وەرگیراوە.

کلیلە وشەکان:

فۆلکلۆر، کلتور، کەلەپور، دەقئاوێزان، فریزۆلۆجی.

Article Info:

DOI: 10.26750/Vol(9).No(2).Paper14
Received: 29-July-2021
Accepted: 26-September-2021
Published: 29-March-2022
Corresponding Author's E-mail:
mustafaysayid@uor.edu.krd
azadnabi360@gmail.com
Copyright©2022 Journal of Raparin University.

بەشی یەکەم: سەرەتایەکی تیۆری دەربارەی دەقئاویزان

دەقئاویزان وەک ڕەوت و ئاڕاستەیەکی ڕەخنەیی لە ناوەڕاستی شەستەکانی سەدەی ڕابردو هاتوەتە ناو کایەی ئەدەبییەوە. (دەقئاویزان (INTERTEXTULITY) وەکو زاراوە بۆ یەکەمین جار لەسەر دەستی (جولیا کریستیڤا لە ساڵی ١٩٦٦ لە گۆڤاری (تل کل) TELQUEی فەرەنسی بڵاوکرایەوە) و لە لێکۆڵینەوە ئەدەبی و ڕەخنەییەکاندا شوێنی خۆی گرت، دواتر لە سەرەتای حەفتاکاندا گواسترایەوە بۆ ئەمریکا) **(عزام: ٢٠٠١: ٣٠)**، ڕەگ و ڕیشەی زاراوەکە سەرەتا دەگەڕێتەوە بۆ زمانی فەرەنسی، کە زاراوەی (intertextualite) بۆ دانراوە لە زمانی ئینگلیزیشدا زاراوەی (intertextuality) بۆ بەکاردەهێنرێت، کە لە زاراوە فەرەنسییەکەیان وەرگرتوە. **(شوان: ٢٠١٤: ١٠٤-١١٠)** لە زمانی عەرەبیشدا زیاد لە چەند زاراوەیەک بۆ ئەم چەمکە لە ئارادایە وەرگێڕە عەرەبەکان لەسەر وەرگێڕانی زاراوەکە یەکدەنگ و هاوڕانین بە چەندین جۆر زاراوەکەیان وەگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی وەک (التناص، التناصیة، النصوصیة، تداخل النصوص، النص الغائب... هتد)، بەڵام دواجار ئەوەی لە هەموویان زیاتر باوە و سەقامگیربوە و بەکاردێت (التناص)ە، **(عزام: ٢٠٠١: ٤١)**، هەروەها لە زمانی فارسیشدا زاراوەی (بینامتنی)ی بۆ بەکارهاتوە، **(بەرزنجی: ٢٠٢٠: ١٧١)**.

شارەزایان و توێژەرانی ڕەخنەی ئەدەبی هاوڕان لەسەر ئەوەی، کە (سەرەتاکانی پەیدابون و چەکەرەکردنی چەمکی دەقئاویزان دەگەڕێتەوە بۆ بیروڕا ڕەخنەیی و فەلسەفییەکانی (میخایل باختین)، کە بەتایبەت لە کتێبی (مارکسییەت و فەلسەفەی زمان)دا، بۆ یەکەمجار لە ڕوی تیۆرییەوە باسی بونیاتی تێکەڵاوی لە نێوان دەقە ئەدەبییەکان کردوە، لەو کاتەی جەختی لەسەر دیالۆگ-گفتوگۆ) دەکرد لە نێوان دەقەکاندا.) **(صالح و ناظم: ٢٠١٧: ١٢٨)**، واتە (باختین لە ڕێگای بەکارهێنانی ناونیشانی (دیالۆگ) لە نوسینەکانیدا، پێش دەرکەوتنی چەمکی دەقئاویزان خوێندنەوەی بۆ چەمکەکە کردوە. دوای (باختین) بۆ یەکەمجار (جولییا کریستیڤا) لە ساڵی ١٩٩٦، کە زۆر بە بیرۆکەی (دیالۆگ-گفتوگۆ)ی باختین کاریگەربوە زاراوەی دەقئاویزانی (intertaxtuelite) لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا بەکارهێناوە و چەند توێژینەوەیەکی لە ساڵانی (١٩٦٦-١٩٦٧) لە هەردو گۆڤاری (Tel Qu ell) و (Critic) بڵاوکردەوە و دواتریش ئەو توێژینەوانەی لە کتێبی (سیمیۆتیکا) و (دەقی ڕۆمان) بڵاوکردەوە. **(بایز: ٢٠١٣: ٣٢)**.

(کریستیڤا) وای دەبینێت، کە دیاردەی دەقئاویزان ڕەگ و ڕیشەی لە مێژوی ئەدەبیدا هەیە و درێژ دەبێتەوە بۆ ناو دەقە شیعرییە نوێخوازەکان. **(محمود: ٢٠١٢: ٣٩)**، کەواتە دەتوانین بڵێین ئاماژە و بنەما سەرەتاییەکانی ئەم چەمکە هاوکات نییە لەگەڵ مێژوی سەرهەڵدانی خودی زاراوەکە، بەڵکو ئەم دیاردەیە مێژویەکی دانەبڕاوی هەیە لەگەڵ دەقی ئەدەبیدا لەژێر ناونیشانی جۆراوجۆردا بەپێی قۆناغەکانی مێژوی ئەدەبی.

دەرکەوتنی چەمکی تازەی دەقئاویزان لە ڕەخنەی عەرەبیشدا مێژوییەکی زۆر کۆنی نییە، هەرچەندە پێش دەرکەوتنی چەمکەکە بەواتا ڕەخنەییە تازەکەی چەمکی دەقئاویزان لەژێر ناوی چەند زاراوەیەکی تردا کۆکرابویەوە، بەڵام بەواتا هاوچەرخە ئەورووپییە تازەکە نا، بەڵکو لەژێر ناوی تردا ئاماژە بە واتاکەی درابو، بە

دیاریکراوی مێژوی ســـەرهەڵدانی ئەم چەمکە بۆ ئەو کاتە دەگەڕێتەوە، کە گوتاری نوێی ڕەخنەیی عەرەبی کەوتە ژێر کاریگەری تیڕوانین و جیهانبینی ڕەخنەگرە ئەوروپییەکانەوە بەتایبەتی فەرەنسییەکان، کە ڕەخنەگرە عەرەبەکان زۆر پێیان کاریگەربون. (د.محمد مفتاح)، کە یەکێکە لە ڕەخنەگرە نوێکانی ڕەخنەی عەرەبی، پێیوایە ئەگەر لێکۆڵینەوەی زانستی لەســـەر دەقئاوێزان بکەین، نابێت تەنیا تویژینەوەی تاکە دەق بکەین و ســـەیری بکەین، کە دەقێکی داخراوە بەڕوی خۆیدا، بەڵکو شـاعیر لە دەقی دیکەی ئەدەبی دەخواتەوە، کە ئەمەش هەمان بۆچون و دنیابینی ڕابەران و پێشـــەوایانی دەقئاوێزانی ئەوروپییە دەربارەی ئەم چەمکە. **(محمود: ٢٠١٢: ٥١)** هەرچەندە ڕەخنەگری عەرەب (عبدالله الغدامی) لە کتێبی (الخطیئة و التفکیر)دا لە بەرانبەر وەرگێڕانی دەقئاوێزاندا زاراوەی بەیەکداچونی دەقەکان (تداخل النصوص)، یان دەقە بەیەکداچوەکانی بەکارهێناوە، ئەمەش لەژێر کاریگەری بیروبۆچونەکانی (کریســـتیڤا و بارت و ڕیفاتێر)دابوە، بەڵام لە ســـاڵی ١٩٧٩دا یەکەمین لێکۆڵینەوە لەســـەر دەقئاوێزان بەواتا هاوچەرخە ئەوروپییەکەی لەلایەن (محمد بنیس)ەوە بوە، بەناونیشـــانی (ظاهرة الشـــعر المعاصـــر في المغرب، مقارنة البنوية التكوينية) لەژێر کاریگەری بۆچونەکانی (تۆدۆرۆڤ و کریســـتیڤا) لەبارەی دەقی (ئامادە و نائامادە، بزر)دا، بەشـــێکی بۆ ناونیشـــانی دەقی نائامادە (النص الغائب) تەرخانکردوە، هەرچەندە زاراوەی دەقئاوێزانی وەک خۆی بەکارنەهێناوە لە نوسـینەکانیدا، بەڵام بەشـێوەیەکی گشـــتی زاراوەی دەقی نائامادە هاواتای چەمکی دەقئاوێزان بوە، چونکە پێی وایە دەق تۆڕێکە چەندەها دەق تێیدا بەیەک دەگەن، ئەمەش هەمان بۆچونی (کریســـتیڤا و بارت)ە لەبارەی دەقئاوێزان. **(محمود: ٢٠١٢: ٥٣-٥٤)**، هەروەها لە چەندین لێکۆڵینەوە و کتێبی تردا ئاماژەی بە چەمکی دەقئاوێزان کردوە، بەڵام بە زاراوەی جیاواز، هەروەکو لە ســاڵی ١٩٨٨دا زاراوەی (هجره النص-کۆچی دەق)ی لە کتێبی (حداثة الســوال)دا بەکاریهێناوە، لە ساڵی ١٩٨٩دا لە کتێبی (الشعر العربی الحدیث، بنیاته و ابدالاتها، الشعر المعاصر)دا زاراوەی (التداخل النصی-هاتنە ناوەوەی دەقی) بەکارهێناوە، هەروەها (د. محمد مفتاح) لەم بوارەدا ڕێچکەی (محمد بنیس) گرتوە و چەند لێکۆڵینەوەیەکی لەبارەی دەقئاوێزان بڵاوکردۆتەوە، لەوانە (تحلیل الخطاب الشـعری، اسـتراتیجیە التناص)ی لە ساڵی ١٩٨٥ دا نوسیوە، وردتر چۆتە ناو باسەکە و لە چەمک و زاراوەکەی کۆڵیوەتەوە و ڕوبەرەکەی فراوانتر کردوە، زاراوەی (التناص)ی بەرانبەر چەمکی دەقئاوێزان بەکارهێناوە. **(مەولود و حسێن: ٢٠١٧: ١٣٠)**.

سەبارەت بەدەرکەوتنی چەمکی دەقئاوێزان لەناو ئەدەبیاتی کوردیشدا، ئەگەر چاوێک بە مێژوی ئەدەب و ڕەخنەی ئەدەبی کوردییدا بخشـێنینەوە دەبینین لە سـەرەتای سـەدەی بیسـتەوە تا پێش ڕاپەڕینی ١٩٩١ هیچ جۆرە نوســـین و لێکۆڵینەوەیەک لەســـەر ئەو بابەتە بەرچاوناکەوێت، زیاتر باس لە دزین و وەرگرتن و تێکهەڵکێشـــکردن کراوە، بەڵام لەدوای ڕاپەڕینەوە تاک و تەرا لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بابەتی وەرگێڕان و وتار و نوسـین لەسـەر دەقئاوێزان دەبینرێن، یەکەمین کەس، کە بەشـێوەیەکی تیۆری و پراکتیکی کاری لەسـەر ئەم چەمکە کردبێت لە ناو ئەدەبیاتی کوردیدا، شـــاعیر و ڕەخنەگر (عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی) بوە، کە لە گۆڤاری (ئێســتا) بابەتێکی دەربارەی دەقئاوێزان بڵاوکردۆتەوە بەناونیشـــانی (دەقئاوێزان و ڕەخنەی نوێ)، کە تێیدا بۆ یەکەمجار زاراوەی (دەقئاوێزان)ی بەکارهێناوە، کە دەکرێت بڵێین ئەمە یەکەم هەنگاوە لەمەڕ

دەقئاوێزان لەناو ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا. (**شوان: ٢٠١٤: ١٠٦**) لەدوای ئەو هەوڵەی ناوبراو چەند لێکۆڵەرێکی دیکە وەکو (ئەنوەر قادر محمد، د. کەمال مەعروف، د. فازل مەجید و د. زاهیر مەجید و د. زاهیر لەتیف، د. عەبدولسەلام سالار، د. علی تاهیر، د. ڕێزان صالح مەولود و سەنگەر نازم حسێن) و چەند لێکۆڵەرێکی دیکە لە دو توێی گۆڤارە ئەکادیمییەکاندا لێکۆڵینەوەیان دەربارەی چەمکی دەقئاوێزان نوسیوە و بڵاوکردۆتەوە. (**محمود: ٢٠١٢: ٧٢-٧٤**). وە لە بواری ئەکادیمیشدا چەند نامەیەکی باشی دکتۆرا و ماستەر لە زانکۆکانی کوردستان دەربارەی دەقئاوێزان نوسراون، لەوانە نامەی دکتۆرا (د. شنۆ محمد مەحمود) بە ناونیشانی (دەقئاوێزان لە شیعری نوێی کوردیدا بە نمونەی پیرەمێرد و گۆران و لەتیف هەڵمەت)، هەروەها نامەی دکتۆرای (د.هەڵمەت بایز) بەناونیشانی (دەقئاوێزان لەڕۆمانی دواهەمین هەناری دنیای بەختیار علی دا) و لێکۆڵینەوەیەکی (د. نەجم خالید ئەلوەنی) دەربارەی (جۆرەکانی دەقئاوێزان لە ڕۆمانی پێنجەمین کتێبی جەبار جەمال غەریبدا) لەگەڵ چەند باس و توێژینەوەی باشی تر لە گۆڤار و ناوەندە ئەکادیمییەکاندا لەمەڕ دەقئاوێزان نوسراون و بڵاوکراونەتەوە، بەم شێوەیە چەمکی دەقئاوێزان لەناو ئەدەبیاتی کوردیدا نەشونمای کردوە و لە توێژینەوە زانستییەکان پانتاییەکی داگیرکردوە و بوەتە بابەتێکی گرنگی ناو دنیای ڕەخنەی ئەدەبی کوردی.

لەلایەن ڕەخنەگران و لێکۆڵەرانی ئەم بوارە چەندین لێکدانەوەی جۆراوجۆر بۆ چەمک و تایبەتمەندییەکانی دەقئاوێزان کراوە و هەریەکە لە گۆشەنیگای خۆیەوە خوێندنەوەی بۆ ئەم چەمکە کردوە بە شێوەیەکی سەرەتایی ئەم چەمکە دەگەڕێتەوە بۆ کار و تێڕوانینەکانی (باختین)، کە پەیوەندی نێوان دەقەکان بە دیالۆگ(گفتوگۆ) ناودەبات و پێی وایە هیچ دەقێک لە دیالۆگ بەدەر نییە، (جولییا کریستیڤیا)، کە بە تێڕوانین و کارەکانی (باختین)ەوە کاریگەربوە. بۆ یەکەمجار لەسەر دەستی ئەو زاراوەی دەقئاوێزان دەرکەوت. دەڵێت: ((هەمو دەقێک وەکو تابلۆیەکە لە وەرگرتنەکاندا، گشت دەقێک بریتییە لە هەڵمژین و گوێزانەوە بۆ دەقێکی دیکە)) (**سعدیة: ٢٠١٦: ٤٥**)، بەپێی ئەم بۆچونەی کریستیڤا بێت هیچ دەقێک سەربەخۆ نییە و هەمو دەقەکان بەشێوەیەک لە شێوەکان ئاوێزان و دەستلەملانی یەکترن، هەر کریستیڤا ئاماژە بۆ سەرچاوە جیاوازەکانی نێوان دەق و ئەو سەرچاوانە دەکات و دەڵێت: ((دەقئاوێزان کۆچی دەق و بەناویەکداچونی دەقەکانە، لە فەزای دەقێکی دیاریکراودا چەند دەستەواژەیەک یەکتردەبڕن، کە لە دەقەکانی ترەوە وەرگیراون.)) (**ئەلوەنی: ٢٠١٢: ٤٤**)، کەوابێ دەقئاوێزان گواستنەوە و بەیەکداچونی نێوان دەقەکانە لەگەڵ یەکتردا و لە کۆتاییشدا بەرهەمهێنانی دەقێکی تازەیە.

هەروەها (لیتش Leitch) وای دەبینێت. کە دەق خودێکی سەربەخۆ، یان مادەیەکی یەکناگیر نییە، بەڵکو زنجیرەیەکە لە پەیوەندی لەگەڵ دەقەکانی دیکە، یاخود دارشتنی دەق تۆڕێکی ناتەواوە لە پارچە پارچەی وەرگیراو جا بە هەست و نەست بێ، یان بێ هەست و نەست. (**عزام: ٢٠٠١: ٣٠**) بەم پێیە بێت لەدایکبونی هەر دەقێک پەیوەستە بە چەند دەقێکی دیکەوە، کە لەگەڵ یەکتردا کاردەکەن و سنوری یەکتر تێدەپەڕێنن. (ڕیفاتێر)یش وا لە دەقئاوێزان دەڕوانێت، کە بریتییە لە تێبینی خوێنەر بۆ پەیوەندییەکانی نێوان کاری ئەدەبی و

پێشـــتر، هەروەها پێی وایە، کە دەقئاوێزان ئالییەتێکی ڕاســـتەقینەی خوێندنەوەی ئەدەبییە، کە لێکچونە لەگەڵ چەند دەقێکی ئەدەبی و نائەدەبی، کە جگە لە واتا شتێکی دیکەی لێ بەرهەم نایەت. **(سعدیە: ٢٠١٦: ٤٦)**.

هەروەها (فلیپ سولرس F SOLLERS) دەڵێت: (هەمو دەقێک دەکەوێتە چوارڕیانی ڕێگای چەند دەقێکی دیکە لەیەک کاتدا، و بریتییە لە دوبارە خوێندنەوەی ئەو دەقانە، یاخود دەمەزەردکردنەوە و چڕکردنەوە و گواســـتنەوە و قوڵکردنەوەی دەقەکانە.) **(هەمان ســـەرچاوەی پێشـــو: ٤٧)**. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە دەقئاوێزان دوبارە دارشـــتنەوە و بەرهەمهێنانەوەی دەقی تازەیە لە دەقەکانی دیکەدا بە تەکنیک و شـــێوازی جیاواز وەکو (ڕۆلان بارت) پێی وایە، کە (هەمو دەقێک لە بنەڕەتدا جوینەوەی چەندین دەق و بیرۆکەی پێشـــوترە، کە لە نەســـت و باگراوندی نوســـەردا جێگەی گرتوە و داواجاریش بەشـــدار دەبن لە پێکهاتەیەکی هونەری نوێدا و خۆیان لە فۆرمێکی دیکەدا دەنەخشـــێننەوە.) **(ئیبراهیم: ٢٠١٧: ٥٧٧)**، (بۆرخیس)یش هەمان بۆچونی بارتی هەیە و پێی وایە، لە هیچ دەقێکدا بابەتی تازە نییە، بەڵکو هەمو بابەتەکان پێشـــتر ئاماژەیان پێکراوە، تەنها ئێمە سەرلەنوێ لە چوارچێوەیەکی تردا دایدەڕێژینەوە. **(بەرزنجی: ٢٠٢٠: ١٦٩)**.

کەواتە لەبەر ڕۆشـــنایی ئەو پێناســـە و ڕاڤانەی، کە بۆ ئەم چەمکە کراوە، دەتوانین بڵێین، کە هیچ دەقێکی ســـەربەخۆ و پاک و بێگەرد بونی نییە بەو واتایەی، کە خاڵی بێت لە وەرگرتنی دەقی دیکە، بەڵکو هەمو دەقێک تێکەڵە و ئاوێتەیەکە لە دەقەکانی پێش خۆی و سەردەمی خۆی، بەڵام بەشێوەیەکی داهێنەرانە، بەواتایەکی دیکە هەمو دەقێکی تازە لەدایکبو بەرئەنجامی کارلێک و پەیوەندی، یاخود بەیەکداچون و بەریەککەوتنی نێوان دەقەکانی پێشـــخۆی و ســـەردەمی خۆیەتی لە ناوەڕۆک و فۆرمێکی تازەدا، چونکە ئەگەر ئەم کارلێک و توانەوەیە نەبێت لە نێوان دەقەکاندا، ئەوە پرۆســـەی دوبارە بەرهەمهێنانەوەی دەقی نوێ و داهێنانی تازە کارێکی زەحمەتە.

دەقئاوێزانی فۆلکلۆری وەک یەکێک لە جۆرە ســـەرەکییەکانی دەقئاوێزان لە ناو بەرهەمە ئەدەبییەکانی ســـەرجەم نەتەوەکانی جیهاندا پانتاییەکی فراوانی داگیرکردوە، نوســـەر و شـــاعیران کەمتازۆر بەشـــێوازی جۆراوجۆر سـودیان لە ژانرە ئەدەبییەکانی فۆلکلۆر وەرگرتوە بۆ چنینی دەقەکانیان، هەروەکو (گۆرکی) دەڵێت: ((بناغەی ئەدەب لە فۆلکلۆردایە-واتە لە ئەدەبی خەڵکی دایە، فۆلکۆر کەرەســـتەیەکی خاوی مەزن و کان و سەرچاوەیە بۆ هەمو شـاعیران و نوسـەران گەر بە باشـی لە ڕابردو بگەین، بەرهەمی ئەمڕۆمان زۆر ڕەنگین ئەبێ و ئەوســـا زۆر بەوردی لە گرنگی فۆلکلۆر ئەگەین.)) **(ڕەســـول: ١٩٧٩: ٩)**، ئەمەش لەلایەک دەقەکانیان بێ واتادارتر و دەوڵەمەند و توکمە و جوان و چێژدارتر کردوە، لەلایەکی دیکەشـــەوە بەشـــێک لەم ســـامانە دەوڵەمەندەیان لە فەوتان و لەناوچون ڕزگارکردوە.

(عەزیزی مەلای ڕەش) وەک ڕۆمانوسێکی دیاری گەلەکەمان و خاوەن پاشخانێکی دەوڵەمەند بە فەرهەنگ و ڕۆشـنبیری فۆلکلۆری سـودێکی زۆری لە فۆلکلۆری نەتەوەیی وەرگرتوە و ئاوێزانی ڕۆمانەکانی کردوە، کە لەلایەک بۆتە ســـەرچاوە و ئیلهامێکی باش بۆ چنینی ڕۆمانەکانی لەلایەکی دیکەش ڕۆڵێکی گەورە دەبینێت لە

دەوڵەمەندکردنی ئەدەبی نەتەوایەتیدا، کە بەشێوەیەکی دیار و ئاشکرا لە ڕۆمانی (کوێخا سێوێ)دا ڕەنگی داوەتەوە، پرۆسەی ئاوێزانبونەکەش لەچوارچێوەی هونەرەکانی گێرانەوەدا بەرجەستەکراوە.

ڕۆماننوس زۆر بە شارەزایی و کارامەیی بە شێوازی جۆراوجۆر و لە شوێنی خۆیدا ژانرە فۆلکلۆری و بیر و باوەڕە کلتوری و کۆمەڵایەتییەمانی ئاوێزانی ڕوداو و بەسەرهاتەکانی ناو ڕۆمانەکەی کردوە. ئەمەش وای کردوە ڕۆمانەکە لە ڕوی ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە پتەوتر و بەهێزتر بێت و چێژی زیاتر بە خوێنەر ببەخشێت، لەگەڵ ئەوەشدا جۆرێک لە پوختی و کورتبڕی هێناوەتە ئاراوە.

بەشی دوەم: دەقئاوێزانی فۆلکلۆری لە ڕۆمانەکەدا

تەوەرەی یەکەم: دەقاوێزان لەگەڵ پەندی پێشینان:

پەندی پێشینان یەکێکە لە ژانرە هەرە گرنگ و کاریگەرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری، کە پێکهاتوە لە چەند ڕستەیەکی سادە و کورت و واتادار، کە بەرهەمی ئەزمون و دنیا دیدەیی پێشینانە و لە ئەنجامی بەسەرهات و ڕوداوەکانی ژیانەوە سەرچاوەیان گرتوە و بوەتە سامانێکی دەوڵەمەندی گەلەکەمان ((پەندی پێشینان بریتیین لە چەند وتەیەکی کورتی کوردی پێکەوە نوسێنراو و مانایەکی بەرزیان تێدایە، لە زەمانێکی کۆنەوە کەوتونەتە زمانی کوردی، چۆنێتی ژیان و ڕەوشت و بیروباوەڕیان پیشان ئەدەن.)) **(سجادی: ١٩٥٢: ١٠٦)** مێژوی پەیدابونی پەندی پێشینان پەیوەستە بە مێژوی سەرهەڵدانی چینە جیاوازەکانی کۆمەڵەوە، کە بۆ سەردەمێکی زۆر کۆن دەگەڕێتەوە تییادا زمان بە شێوەیەکی زۆر سادە و سەرەتایی بوە، پەندی پێشینان بەرهەمێکی زۆر کۆنی خەڵک و هەڵقولاوی ژیانی سادە و ساکاری کۆمەڵە، کە لە کاروکردەوە و ڕوداو و بەسەرهاتەکانی ژیانەوە سەرچاوەیان گرتوە جا چاک بوبن یان خراپ، کە کەسانی دونیا دیدە و بەئەزمون وەکو ئامۆژگارییەک بۆیان جێهێشتوین، بۆ ئەوەی لە ژیاندا توشی هەڵدێران و لادان نەبین. **(ڕەسول: ١٩٧٩: ١٠٣)**، لەبەرئەوەی ((پەندی پێشینان بابەتێکی پەروەردەیی گەورەشی هەیە، گەل لە ڕێگای پەندی پێشینانەوە نەوەکانی خۆی یەک لە دوای یەک پەروەردە دەکا)) **(ڕەسول: ٢٠٠٨: ٧)**، چونکە ((پەندی پێشینان زادەی ئەزمون و تاقیکردنەوەی ڕۆژگاری دورو ودرێژی خەڵکە، وتەی کورتبڕ و پڕمانا و بەجێن، کە تەعبیر لە بار و گوزەرانی خەڵک دەکەنەوە لە هەمو بوارەکانی ژیاندا، ئابوری، کۆمەڵایەتی، سیاسی... هتد)) **(ئەحمەد: ٢٠٠٨: ٨٩)** پەندی پێشینان لەناو کۆمەڵدا بایەخ و گرنگی خۆی هەیە و لەناو کۆڕ و دانیشتن و گفتوگۆی نێوان خەڵکدا ڕۆڵێکی گەورەی هەیە، لەبەرئەوەی ((لە هەمو شتێک کاریگەرترە لە دڵی ڕۆڵەکانی کۆمەڵی کوردەواریدا، چونکە لە دەرونی خۆیانەوە هەڵقولاوە و لەسەر پەڕەی دڵیان هەڵکەنراوە، لەبەرئەوە هەمو کەسێک بەلایەوە جوانە و لەکاتی قسەکردندا بۆ بەهێزکردنی قسەکەی ئەڵێ وەک پەندی پێشینان دەڵێ)) **(خال: ١٩٧١: ٤)**

قسە و گفتوگۆی نێوان خەڵک شیرین و کاریگەر و ڕون و ڕەوانتر دەبێت بەمەرجێک لە کات و شوێنی خۆیدا بەکاربهێنرێت. بەپێچەوانەوە ئەو تام و چێژ و کاریگەرییەی نابێت تەنانەت لەوانەیە تێگەیشتنیشی زەحمەت بێت. ((پەندی پێشینان وتەیەکی کورت یان نیمچەدرێژە، کە بە هۆیەکەوە وترابێ و دەستنیشانکەر و

ڕێنیشان دەربێ بۆ مەبەستێكی دیاریكراو، كۆمەڵ خاوەنییێتی و لە ژیانی كۆمەڵ ئەدوێ.)) **(شارەزوری: ٢٠١٠: ٩)** پەندی پێشینان بەناو هەمو كایە و باس و خواستەكانی ژیاندا شۆڕبۆتەوە و هەڵقوڵاوی ناو كۆمەڵگەی كوردەوارییە و لە زمانی ڕەش و ڕوت و چەوساوە و ڕەنجكێشی گەلەكەمانەوە سەرچاوەی گرتوە تەنانەت ((لە كۆمەڵی كوردەواریدا بەشێوەیەكی گشتی پەندی پێشینان دوای ئایەت و قورئان و فەرمودەكانی پێغەمبەر وەك بەندی دەستور و یاسا دەوری خۆی گێڕاوە لە چارەسەركردنی گیروگرفتەكانی خەڵكەكەو ڕابەری كردنیان بۆ ڕێی چاكە و لادانیان لە خراپە.)) **(شارەزا: ١٩٧٦: ١٠)** واتە لەناو كۆمەڵگەی نەخوێدەوار و بەتایبەت لەناو چینی ڕەش و ڕوت و چەوساوە و دەرباری كۆمەڵگە پەندی پێشینان وەك بەند و دەستور و یاسایەكی پیرۆز سەیركراوە و لە كاتی كێشە و گیرۆگرفتەكانیان پشتیان پێبەستوە و لە هەر بوار و هەڵوێستێكدا ڕاستەوخۆ پەندێكی پێشینانیان هێناوەتەوە كاریگەری خۆی هەبوە لە یەكلاكردنەوەی بابەتەكەدا، چونكە ((پشتبەستنە بە نزیكترین بەڵگە و نمونەی بەرهەمی خەڵك، كە خۆیان و باب و باپیرانیان بەجۆرێكی عەفەوی و لە ئەنجامی تاقیكردنەوە و ڕوداودا خۆڵقاندویانە و كردویانە بەیاسا و نەرێتی ژیانی خۆیان)) **(س.پ: ١٤)** لە هەر بارودۆخ و هەڵوێستێكدا قسەكەر لە كاتی گفتوگۆدا بۆ جەختكردنەوە و پاڵپشتی لە قسەكانی و كاریگەری دانان لەسەر كەسی بەرامبەر پەندێك بە نمونە دەهێنێتەوە، چونكە ((پەندی پێشینان ڕستەگەلێكی كورتی مانادارى زانایانەیە، كە بەهۆی جوانییەوە لەناو خەڵكدا باوبون و هەمویان بەكاری دەبەن و كەڵكیان لێوەردەگرن و زۆربەشیان كێش و سەروادارن و قسەیان پێ دەڕازێتەوە.)) **(بۆرەكەیی: ٢٠٠٨: ١٩)**

پەندی پێشینان واتا و مەبەست و مەغزایەكی فراوانیان هەیە و لە چوارچێوەی چەند وشە و ڕستەیەكی كورت و پوختدا داڕێژراون و جۆرێك لە كێش و مۆسیقایان تێدایە، كە دەرهاویشتەی ناو بەسەرهات و ڕوداوەكانی ژیان و ئەزمون و دنیادیدەیی مرۆڤن، كە ڕۆڵێكی گەورە و گرنگ دەگێڕن لە پڕكردنەوەی كەلێن و بۆشاییەكانی گفتوگۆی نێوان تاكەكان و بەلاداخستنیان ((ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ سروشتی ئەو بیرۆكە فەلسەفیانەی، كە پەندەكان لە ناوەڕۆكی خۆیاندا هەڵیان گرتوە و ئەو سروشتە فەلسەفییەش بۆتە هۆی ئەوەی، كە پەندەكان بۆ بارودۆخی تایبەت و لەباری قسەكردن خۆیان بگونجێنن و قسەكەر بۆ پوختكردنەوە و كورتكردنەوەی گفتوگۆ پەنایان بۆ ببات.)) **(ئیبراهیم: ٢٠١٧: ٥٩٢)**

پەندی پێشینان وەك یەكێك لە ژانرە گرنگەكانی ئەدەبی فۆلكلۆری لەناو ئەدەبی نوسراودا خۆی سەلماندوە نوسەر و شاعیران كەم تا زۆر سودیان لێوەرگرتوە و ئاوێزان و تێكهەڵكێشی بەرهەمەكانیان كردوە و بنیادی دەقی ئەدەبییان پێ ڕازاوەتر و تۆكمەتر كردوە، ڕۆمانیش وەك ژانرێكی نوێی ئەدەبی مەیدانێكی فراوان و لەبار و گونجاوە بۆ ئەو مەبەستە بەپێی سروشت و تایبەتمەندی ڕەگەزە سەرەكییەكانی ڕۆمان دەتوانرێت گێڕانەوەی ڕۆمانی پێ دەوڵەمەندتر و چێژدارتر بكرێت، هەروەها چێژ و گەرم و گوڕییەكی زیاتریش بەخوێنەر ببەخشێت.

(عەزیزی مەلای ڕەش) وەک ڕۆماننوســـیکی بەتوانا و خاوەن پاشـــخانێکی دەوڵەمەند بە فەرهەنگ و ڕۆشـــنبیری فۆلکلۆری کوردی لە ڕۆمانی (کوێخاســـیوێ)دا چەندین پەندی پێشـــینانی ئاوێزانی گێڕانەوەی بەسەرهات و ڕوداوەکانی ناو ڕۆمانەکە کردوە.

ڕۆمانوس لە گێڕانەوەی یەکێک لە دیمەنی ڕوداوەکانی ناو ڕۆمانەکەدا باســـی بەســـەرهاتی ڕاوکردنەکەی (مام ئۆمەر) و (ئەحمەدە لۆقدرێژ)مان بۆ دەکات، کە دو هاوڕێ و برای گیانی بە گیانی یەکترن کاتێک دەچن بۆ ڕاوکردن، بەڵام لەو کاتەی (مام ئۆمەر) لە ناو سیپەکەدا خەوی لێ دەکەوێت (لۆقدرێژ) تەماع لە تفەنگەکەی دەکات و لە خەودا دەیتاتە بەر خەنجەران و هەوڵی کوشـــتنی دەدات، ســـەرەڕای ئەوەی ئەو هەمو چاکەیەی لەگەڵ کردوە، ژیانی لەسەر ئەوبوە بەهەمو شێوەیەک یارمەتی داوە و دەستی گرتوە کەچی خیانەتی لێدەکات، گێڕەرەوەی ڕۆمانەکە لەســـەر زاری (مام ئۆمەر) ئەم خیانەت و بێ وەفایی و نمەک حەرامییەی (لۆقدرێژ)مان بۆ دەگێڕێتەوە، لەبەرجەستەکردنی وەسفەکەشدا چەندین پەندی پێشینانی ئاوێزانی گێڕانەوەکە کردوە.

((بەینێک کڕبو: بۆق پێت وەبدات نەوعی مار نییە، ئەوەی من پێم دەکرد خێر لێم بو بە گورگ و شـــێر، تا ئێستا بەرماڵی لەسەرئاو دەگەڕا، دیارە خلوەش دەکێشێت و بەنگیش دەکێشێت.

هەناســـەیەکی هەڵکێشـــا و گوتی: من تەنیا ئەوم لە عەشـــیرەتەکەی خۆی هەڵاوێردبو، دەمگوت بە بیادەمان دەچێت، نەمدەزانی دو بســـت لە ڕەگەزی خۆی دانەبڕاوە، ڕاســـتیان گوتوە: ئاقیبەتی گورگ هەر گورگە. (لۆقدرێژ) کە ئەمەی کرد لەبەر دغدغەدانی عەشـــیرەتەکەی نەبو، کە هەمو ڕۆژ داویان لێدەکرد، بەڵکو تەماعی تفەنگەکەی بو، ئەگەر داوای تفەنگەکەی لێ بکردایە بێگومان ئۆمەر دڵی نەدەشـــکاند و بەڕێزەوە پێشـــکەشـــی دەکرد، بەڵام لەبەرئەوەی لە ڕەچەڵەکەوە فرچکی بەخوێن ڕژتن گرتبو مرودەی بو بو ئەم ڕێگایەی پێ ڕەواتر بو، خوێک گرتی بە شـــیری بەری نادات بە پیری.)) **(کوێخا ســـیوێ: ٢٠١٩: ٢٣-٢٤)**، لێرەدا نوســـەر چەند پەندێکی تێکەڵ بە گێڕانەوەکە کردوە، وەک (بۆق پێتەوە بدات نەوعی مار نییە) واتە کاتێک کەسێکی نزیک وەک خزم و دۆست و برادەر خیانەتت لێ بکات زۆر خراپ و ناخۆشتر و کاریگەرترە لەوەی کەوا بێگانەیەک یان دوژمنێک خیانەتت لێ بکات، یان کە دەڵێت: (خویەک گرتی بە شیری بەری نادات بە پیری) واتە، کەسێک کە لە مناڵییەوە خوی بە ڕەفتار و کردەوەیەکی دیاریکراو گرت زۆر زەحمەتە بە گەورەیی وازی لێ بهێنێت.

لە دیمەنێکی دیکەشـــدا پاش ئەوەی (مام ئۆمەر) دوای ئەو هەمو شـــەڕ و دوژمنکارییە زەوییەکان دەکاتە ماڵ و لەسەرخۆیان تاپۆ دەکات، بەهۆی بێبارانی و نەهامەتییەوە گوندەکەیان بەجێدەهێڵن سەرەڕای ئەو هەمو موڵک و ماڵ و دەوڵەمەندییە پەراگەندە و دەربەدەر دەبن و بەدوای ڕەنجبەری و ســـەپانیدا دەگەڕێن و ڕو لە گوندی (چەغەمیرە) دەکەن لە پەنا مزگەوتەکە خەمبار و بێتاقەت لە چاوەڕوانی ئەوەدان کەســـێک لایان لێ بکاتەوە و بە ڕەنجبەر بیانگرێت، نوســـەر بەهێنانەوەی چەند پەندێک ئەم بارودۆخەی (ســـیوەســـۆر) و (مام ئۆمەر)مان لەسەر زاری خۆیان بۆ دەگێڕێتەوە.

((لەگەڵ هەناسە هەڵکێشان: ئێـــ...ی .. ی پیرە دنیا وەفات بۆ کەس نییە (بڵندان نەوی دەکەیت، نەوییان بڵند دەکەیت). ڕاستە دەڵێن: ماڵ چڵکی دەستە و دێت و دەڕوات، بەڵام بۆ هەندەکەس بەسانایی دێتەوە دەست، بۆ

هەندێکیش بەبەردەقانێ، لە شەوەزەنگا تور هەڵدراوە، شەو و ڕۆژ بەدوایا ماندو و شەقین نایدۆزنەوە. مام ئۆمەریش لێی وەرگرتەوە و گوتی: زۆر ڕاستە حورمێ، لەلایەکی دیکە عەبایە بکەویتە سەرشانی هەرکەسێک دەیکاتە پیاو، کە هاتە خوارەوەش دەماودەم دەییەخێت.

ئاخێکی هەڵکێشا و گوتی: لای خۆم پیاوێکی ناوداری قەراج و خاوەن قۆناغ و نیمچە دێیەک بوم، ئێستا وا لە پەنا مزگەوتی (چەغەمیرە) کەوتومە و کەس گوی بە کڵاوم ناپێوێت.

پیاو کە گلۆرەی کەوتەلێژی کەس خاسی پێنابێژی.))**(کوێخا سێوێ: ٥٤)**، لێرەدا مەبەست لە هەر یەک لە پەندەکانی (کەس گوی بە کڵاوم ناپێوێت، پیاو کە گلۆڵەی کەوتەلێژی کەی خاسی پێ نابێژی) ئەوەیە کاتێک، کە مرۆڤ توسی بارودۆخێکی خراپ و نەهامەتی دەبێتەوە و بەرەبەرە شتەکان لەدەست دەدات کەس ئاوڕی لێناداتەوە و حسابی بۆ ناکات و پشتیوانی لێ ناکات.

لە شوێنێکی دیکەدا گێڕەرەوەی ڕۆمانەکە چەند پەندێکی پێشینان ئاوێزانی مەنەلۆگێکی (سێوەسۆر) دەکات، کە تیایدا سەرکۆنەی خۆی دەکات و ڕەخنە لەخۆی دەگرێت بەهۆی ئەوەی، کە کاتی خۆی جوان و گەنج بوە گەنجێکی زۆر داواکاری بونە، بەڵام ئەو پێیان ڕازی نەبوە و دڵی ڕەنجاندون. ((پڕ بەسپیەلکەکانی هەناسەیەکی هەڵکێشا. لەم ژیانەی خۆی بێزاربو. ما سەرکۆنەی خۆی بکات: لێگەڕێ با ئاوام لێ بێت. بەخوای چابو کەسێک، کە بەقەدەر بەڕەی خۆی پێڕانەکێشێت و بە بڵنداندا بڕوانێ ئاوا وەک من بە نەوییاندا دەکەوێت. بەلاشیان نەگوتوە: هەرکەس بەبەرزیدا بفڕێت پیادا دەترێت. دڵی ئەو هەمو گەنجانەم بەبێ سود ڕەنجاند.)) **(کوێخا سێوێ: ٩١)** واتە کەسێک خۆی بە گەورە بزانێ و لاف بەسەر خەڵکدا لێ بدات و خۆی لە خەڵکیتر بە بالاتر بزانێ و زیاد لە سنوری خۆی تێپەڕێنێت هەرگیز بە ئاواتی خۆی ناگات و ڕۆژێک دادێت پەشیمان دەبێتەوە.

نوسەری ڕۆمانەکە لە دیمەنێکی دیکەدا کۆمەڵێک پەند تێکەڵی گفتوگۆیەکی نێوان (مام ئۆمەر) و (سێوەسۆر) دەکات، کاتێک شەرتی سەپانییەکەیان لەگەڵ (حاجی چڕدۆ) تەواو دەبێت و بەشەکەی خۆیان وەردەگرن و ڕزگاریان دەبێت لەدەستی. ((سێوەسۆر: ئۆخەی خۆ دەستمان بەیەکجاری لەبن سەری ئەو سورگومە دەرهات و کەلەکەمان کەوتە عاردی.!.

مام ئۆمەر: ئەوەی ڕاستی بێت ئافرەت تۆ بەجەربەزەیی و چاوقایمی خۆتەوە ئەو نانەت لە گەروی ئەژدیها دەرهێنا.

سێوەسۆر: ژیان هەوڵدانە. تاڕەنج نەکێشیت گەنج نانۆشیت.

مام ئۆمەر: ڕاستە.

سێوەسۆر: من لە نێوچەوانی عەیشە بەکاری دەزانم. بۆ هەر زاڵمێک زەواڵێک هەیە.)) **(کوێخا سێوێ: ١٢٤-١٢٥)** لێرەدا ڕۆماننوس دو پەندی ئاوێزانی گێڕانەوەکە کردوە وەک (تاڕەنج نەکێشیت گەنج نانۆشیت.)واتە هیچ شتێک بە بێ هەوڵ و ماندوبون بەدەست ناهێنرێت یان (هەر زاڵمێک زەواڵێکی هەیە) واتە هەر کەسێک ستەم

و زۆرداری بكات و خەڵكی بچەوسێنێتەوە ئەوا خوای گەورە زەواڵێكی بۆ دەنێرێت و دەكەوێتە ژێر دەستی ئەو، لە نمونەی حاجی چڕدۆ و عایشەبەكار.

بەم شێوەیە ڕۆماننوس لە گێڕانەوەی ڕۆمانەكەدا پەندێكی زۆری لە چوارچێوەی ڕەگەزەكانی گێڕانەوەدا ئاوێزانی بەسەرهات و ڕوداوەكانی ناو ڕۆمانەكە كردوە.

تەوەرەی دووەم: دەقئاوێزان لەگەڵ ئیدیۆمدا:

ئیدیۆم دانەیەكی ئامادەكراوی زمانە بەشێوەیەكی بەرفراوان لە گفتوگۆ و ئاخاوتنی ڕۆژانەدا بەكاردەهێنرێت بە مەبەستی ڕاكێشانی سەرنج و هەست و دەرونی گوێگر، لە بنەڕەتدا وشەیەكی یۆنانییە، كە بەواتای (property) واتە خاوەنێتی، یان تایبەتمەندی دێت، دواتر گواستراوەتەوە بۆ نێو زمانی لاتینی و لە لاتینیشەوە هاتوەتە ناو زمانی فەڕەنسی و لە سەدەی شازدەدا گواستراوەتەوە ناو زمانی ئینگلیزی و واتاكەشی بەم شێوەیە لێكدراوەتەوە، كە (كۆمەڵە وشەیەكە لە ڕێكخستنی جێگیردا، كە مانایەكی تایبەتی هەیە و جیاوازە لە ماناكانی وشەكان، كە هەریەكە بە جیا هەیانە) (Oxford Advanced: 2005: 770)، لە زمانی عەرەبیشدا بە (كناية) هاتوە، كە لە ڕوی زمانەوانییەوە بریتییە لەوەی، كە مرۆڤ پێی دەردەبڕێت و مەبەستی پێ لە غەیری شتێكیترە، كە باسی لێوەدەكات چاوگەكەش (كنيت) یاخود (كنون بكذا)ە واتە شاردنەوەی وتنی بە ڕاشكاوانە. **(الهاشمی: ٢٠١٠: ٣٠٩-٣١٠)**.

زمانەوانان و شارەزایانی زمانی كوردیش وشەی (درکە)یان بەرامبەر بە (ئیدیۆم) داناوە. (ئەوڕەحمانی حاجی مارف) لە كتێبی (وشەی زمانی كوردی)دا لە بەشی فریزۆلۆجیدا ئیدیۆمی بە فریزی گیراو داناوە ((كاتێ لەیەكگرتنی هەندێ وشەدا واتای تایبەتی پەیدادەبێ ئەوە بەو جۆرە فریزانە دەڵێن فریزۆلۆجی)) **(١٩٧٢: ٥٦)** بەم پێیە بێت ئیدیۆم تایبەتە و واتاكەشی لە كۆی وشە پێكهێنەرەكانەوە بەیەكەوە دروستدەبێت بەشێوەیەكی ناڕاستەوخۆ ((كە ڕاستەوڕاست ناوی شتێك نەبەی، بەڵكو بچی ناوی شتێكیتر ببەی، كە پەیوەندی بەمانای یەكەمەوە هەبێت بۆئەوەی پیاو لەمانا باسكراوەكەوە بۆ مانا مەبەستە هێما بۆكراوەكە بچێ)) **(فەخری: ١٩٧٦: ٩٤)**

قسە و ئاخاوتن و گفتوگۆی ڕۆژانەی مرۆڤ پڕن لە ئیدیۆم و تام و چێژێكی تایبەت دەبەخشن بە گفتوگۆكان كاریگەری زۆرتر لەسەر گوێگر دروست دەكەن، بەهۆی ئەو سروشتە ڕەوانبێژییەی، كە هەیەتی، چونكە ((جوانی و ڕەوانبێژی ئیدیۆم لەوەدایە، كە وێنەیەكی وا بۆ مەبەست و ماناكەی دەكێشێت، كە بەتەواوی و ئاشكرا هەستی پێبكەین و دەرون بهەژێنێت.)) **(علی: ١٩٨٢: ١٧)**، یان ((بریتییە لە كۆمەڵێك وشە و ڕیزكردن و لێكدانی ئەو كۆمەڵە وشەیە، دەستوری ڕێزمانی بەسەردا دەچەسپێنرێت و ئەو مانایەی، كە كۆمەڵە وشەكە دەیدات لە تاكە وشەیەكی ئەو كۆمەڵە وشەیەدا ڕەچاوناكرێت.)) **(وەیس: ١٩٨٢: ٦٤)**

(د. محەمەد مەعروف فەتاح)یش دەڵێت: ((ئیدیۆم بریتییە لەو تێكەڵی و تێكچڕژانەی، كە ئاسایی دو وشە، یان زیاتر پێكیدێنن، ئەو واتاییەی، كە دێتە كایەوە لە ئەنجامی ئەو تێكەڵییەوە، لەواتای كەرتەكانەوە، یان لە

پەیوەندی ڕێزمانی ئەم کەرتانەوە پێش بینی ناکرێت.)) **(فەتاح: ٢٠١٠: ١٦٧)**، بە واتایەکی دیکە ((ئیدیۆم بریتییە لە یەکەیەکی زمانی لە دو وشـــە، یان زیاتر پێکدێت و واتایەکی تایبەت لەخۆدەگرێت جیاواز لە کەرەســـە پێکهاتوەکانی ناو ئیدیەمەکە.)) **(عوسمان: ٢٠٠٩: ١١٣)**، کەواتە واتای ئیدیۆمی مەبەست لە واتا ڕون و ئاشکراکە نییە، کە هەر یەک لە دانە پێکهێنەرەکانی ئیدیۆمەکە هەیانە، بەڵکو لە کۆی واتای بەشـــە پێکهێنەرەکانی ئیدیۆمەکەوە دێت، وەک یەکەیەکی واتایی ســەربەخۆ، کە واتایەکی شـــاراوەیە و هەمو کەس هەستی پێناکات، یان ((بریتییە لەو دەربڕینانەی، کە لە ڕواڵەتدا دانەی ڕێزمانین، بەڵام لە ژێرەوە زڕدانەی واتاسازین و لەسەری ڕێککەوتون و خۆیان لە زماندا چەســـپاندوە.)) **(مامەعەلی: ١٩٩٨: ٣٨)** لێرەدا واتای ژێرەوە و دەوروبەری دەربڕینەکە مەبەستە نەک واتا ڕێزمانییەکە لەبەرئەوەی ((کینایە.. دەربڕینێکە دو واتای هەیە، یەکێکیان دروست و یەکێکیان درکاوە، مەبەست واتا درکاوەکەیە، نەک واتا دروستەکە.)) **(عەبدوڵلا: ٢٠١٤: ٣٢٥)**

ئیدیۆم بەهۆی ئەو کورتبڕی و پوختی و ســـروشـــتە ڕەوانبێژییەی، کە هەیەتی وای کردوە زۆرترین بەکارهێنانی هەبێت لە ئاخاوتن و گفتوگۆی ڕۆژانەی نێوان خەڵک و ژانرە ئەدەبییەکاندا، چونکە ((ئیدیۆم ئاوێنەی کلتور و ڕۆشـــنبیری میللەتانە و دیاردەیەکە لە زمانی ئاخاوتندایە و لای هەمو ئاخێوەرانی زمانی دایکێک ئامادەیی هەیە، واتە مۆری کۆمەڵی پێوەیە و مانەوە و لەناوچونی بەندە بە بڕیاری کۆمەڵەوە)) **(عومەر: ٢٠٠٩: ٦٧)** پەنابردن بۆ بەکارهێنانی ئەم جۆرە دەربڕینانەش بۆئەوە دەگەڕێتەوە، کە جوانترین و وردترین هۆکاری ڕەوانبێژییە و زۆر لەوە بەهێزتر و کاریگەرترە، کە ڕاســـتەوخۆ شـــتێک ئاشـکرا بکرێت و دەربببڕێت، یان بتەوێت ڕاوبیرو بۆچونی خۆت بەشێوەیەکی شاراوە و پۆشراو بگەیەنێتە بەرامبەرەکەت و ڕاستە و ڕاست ئەو شتەی پێنەڵێیت. **(ئەحمەدی: ١٣٨٦: ٤)** بەواتایەکی دیکە ئیدیۆمەکان کەرەستەی پێشوەخت ئامادەکراوی زمانن هزر و دنیابینی حازریان پێیە، دەبنە بەڵگەنەویســـت لە دەســـتی قســـەکەردا و ئاڕاســـتە و ڕەوتی ئاخاوتن و گفتوگۆکان هەموار دەکەن و کەلێن و بۆشـاییەکان پڕ دەکەنەوە و وەک تونێلێک ڕێگای دور و درێژی ئاخاوتن کورت دەکەنەوە. **(غەفور: ٢٠١٨: ٢١٢)**

لەگەڵ گۆڕان و بەرەوپێشـــچونی ژیانی مرۆڤ لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی دیکە و گۆڕانی کارووپیشـــەی خەڵک و پەیدابون و داهێنانی ئامراز و کەل و پەل و تەکنۆلۆژیای تازە و خوێندەوار بون و ڕۆشـنبیری مرۆڤ و ... هتد ئیدیۆمی هەمەچەشـــن و تازەش دروســـتدەبن بۆ نمونە ئیدۆمی (کۆمپیوتەرە)، کە بەواتای زیرەکی و وریایی دێت، لەگەڵ لەدایکبونی ئەم تەکنەلۆژیایە لەدایکدەبێت، چونکە ((ئیدۆم ئاوێنەی واقعی ژیانی خەڵکە، لە هەریەکێک لە ســـەردەم و قۆناغەکانی خۆیدا.)) **(ئەحمەد: ٢٠٠٤: ٢٩)** لەهەمانکاتدا لەگەڵ دەربازبون لە قۆناغێکەوە بۆ ســـەردەم و قۆناغێکی دیکەی ژیان دەکرێت هەندێک لە ئیدیۆمەکان لەناوبچن و باویان نەمێنێت و خەڵکی بەکاریان نەهێنێ، بەڵام بەردەوام ئیدیۆمی تازە لەدایکدەبن و ئەو ئیدیۆمانەی، کە زۆر بەهێز و سەرنج ڕاکێشن مانەوەی خۆیان دەســـەلمێنن، هەروەها هەر ژینگە و ئیدیۆمی تایبەت بەخۆی هەیە، چونکە هەر ژینگە و ئاســـتێکی تایبەت بەخۆی لە زمان و کلتور و بیروباوەڕ و ڕەفتاری کۆمەڵایەتی هەیە، کە ((بەدرێژایی مێژوی میللەت و زمان، هەریەکە لە جێیەک و دەم و کاتێکدا، بەرەبەرە بەپێی پێویســـت و پێشـــکەوتنی زمان و ژیان

دروســـــتبون و دەبن.)) (**فەخری: ١٩٧٦: ١٩**) هەروەها بەگوێرەی جیاوازی چینەکانی کۆمەڵ دەبینین، کە جۆر و ناوەڕۆکی ئیدیۆمەکانیش جیاوازن، ئیدیۆمێک، کە لە هەناوی چینی دەرەبەگ و دەوڵەمەند و دەســـەڵاتداریان چینی ڕەنجبەر و زەحمەتکێش لە جوتیار و پاڵەوان و ســـەپان و شـــوان و گاوان و باخەوان، ... هتد ســـەری هەڵدابێت، ئەوا بەهەوێنی ئەو ئایدۆلۆژیایەش مەیوە و تیایدا ڕەنگی داوەتەوە تەنانەت هەندێ لە ئیدیۆمەکان تایبەتمەندی ڕەگەزێکی دیاریکراویان پێوەدیارە بۆ نمونە ئیدیۆمی (جەرگت نەســـوتێ) ئیدیۆمێکی ژنانەیە و زیاتر ناسکی و هەست و سۆز و سەلامەتی پێوەدیارە.

کەواتە بەپێی پێناســـە و لێکدانەوەی زمانەوانان بێت ئیدیۆم بەو چەمک و دەربڕینە ئامادەییانەی زمان دەگوترێت، کە بە شـــێوازێکی زمانەوانی تایبەت داڕێژراون و دو واتایان هەیە، واتایەکی وشـــەیی و واتایەکی زاراوەیی، کە لە بەســـەرهاتێکەوە ســـەرچاوەی گرتوە و مانای ژێرەوە و دەوروبەری دەربڕینەکەیە، بەکۆی دەستەواژەکە و ئەو بارودۆخەی کە لێیەوە سەرچاوەی گرتوە دەکرێ مانایەکە بەدەستەوە بدات، کە هەر ئەم مانایەش مەبەســـتە. دەکرێ بڵێین ئیدیۆم ئاســـتێکی باڵای زمانە، چونکە هەمو کەســـێک، یان گوێگرێک ناتوانێت تێیان بگات و هەندێکیان پێویستییان بە شیکردنەوە و ڕاڤەکردن هەیە، بەڵام هەندێکی تریان ڕون و ئاشکران و گوێگر دەتوانێ بەئاســـانی تێیان بگات، بەمەرجێک مێژویەکی لەگەڵ زمانەکەدا هەبێت، ئەمەش (بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە هەر وشە و دەستەواژەیەک، یان زاراوە و دەربڕینێکی کوردی لەبنەڕەتدا بەسەرهات و ڕوداو و چیرۆکی تایبەتی لە پشتە دواتر وەکو ئیدیۆم بڵاوبۆتەوە و کەوتۆتە سەر زاران.) (**ئەحمەد: ٢٠١٢: ٩**)

دامەزراندن و وەرگەرخســـتنی ژانرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری لەناو ژانرەکانی ئەدەبی نوســـراودا، لەلایەک دەقەکەی پێ تۆکمەتر دەبێت و لەلایەکی دیکەشـــەوە مەودا و کاتی گێڕانەوە و گفتوگۆکان کەم دەکاتەوە و کاریگەرییەکی زیاتر لەســـەر هەســـت و دەرونی خوێنەر دادەنێت و چێژێکی زۆرتری پێ دەبەخشـــێت، چونکە ئیدیۆم ســـروشـــتێکی ڕەوانبێژییانەی هەیە، هەم کورتبڕی و جوانکاری هەم تام و چێژێکی تایبەت بە ئاخاوتن دەبەخشێت.

نوســـەر لە گێڕانەوەی ڕۆمانەکەدا ئیدیۆمێکی یەکجار زۆری ئاوێزانی بەســـەرهات و ڕوداوەکانی ناو ڕۆمانەکە کردوە، کە بە بەراورد لەگەڵ ژانرەکانی دیکەی ئەدەبی فۆلکلۆری پشکی شێری بەردەکەوێت ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ خودی نوســـەر، کە لە کۆتایی ڕۆمانەکەدا ئاماژەی پێکردوە و دەڵێت: لەبەر زیندوکردنەوەی ئیدیۆم و وشـــەی ڕەســـەنی کوردی ڕۆمانەکەم بەم شـــێوەیە داڕشـــتوە، لە هەمانکاتدا ســـەرچاوەی ڕۆشـــنبیری نوسەر خۆیشی ڕۆڵی خۆی هەبوە، کە دەوڵەمەندە بە فەرهەنگ و ڕۆشنبیری فۆلکلۆری.

ڕۆمـانـنوس لـە دەســـتپێکی ڕۆمـانـەکـەیدا (مـام ئۆمـەر)مـان پێ دەنـاســـێنێت، کـە یـەکێکـە لـە کـاراکتـەرە ســـەرەکییەکانی ڕۆمانەکە بۆ ئەمەش چەند ئیدیۆمێکی تێکەڵ بەگێڕانەوەی ناو وەســـفەکە کردوە ((مام ئۆمەر زەلامێکی تۆزێک کورتەباڵا و مەچەک ئەستور و بەناوشـان و سنگ پان کاتی جاحێڵ بو زۆر بەتاقەت بو. نیو عەلْبە گەنمی بەتەنێ دەخستە سـەر پشـتی وڵاخ. لە زۆرانێ و دەسـت گەمەدا کەم کەس دەوێرا مل لەبەر ملی نێت. سـمێڵی سـاڵ دوازدە مانگ لە خەنە دەگرت. لە دورڕا سـور دەچۆوە. لە هەورازی ڕێگاکەدا مشـەمش و

هانكه هانكی پێكەوتبو، شــنگی لەبەر بڕابو، چۆكی شــل بو بو، ســەری دەرۆیی قونی لەدو نەدەهات، ئەوكات هەستی كرد تەمەن پشتی لێسەندوە و بەرە و لێژایی ژیان دەڕوا و ناگەڕێتەوە، بە هەناسە ساردی منگەیەكی لێوەهات: ((پیری و هەزار عەیب)) ئاخێكی هەڵكێشا و گوتی: بریا مردن هەبوایە پیربون نەبوایە.)) **(كوێخا سێوێ: ٢٠١٩: ٥)** نوســەر بەهۆی چەند ئیدیۆمێكەوە وەسفی مام ئۆمەرمان بۆ دەكات لە ســەردەمی گەنجی و پیریدا بۆ نمونە: ئیدیۆمی (نیو عەڵبە گەنمی بەتەنێ دەخستە سەر پشتی وڵاخ) واتە لە سەردەمی گەنجیدا كەسێكی بەهێز و بە توانا و بە تاقەت بوە، بەڵام كاتێك بەرەو پیری دەچێت ئەو هێز و توانایەی جارانی نامێنێ و ئاخ بۆ ســەردەمی گەنجییەتی هەڵدەكێشــێت و دەڵێت: (پیری و هەزار عەیب، بریا مردن هەبوایە پیر بون نەبوایە.) واتا مرۆڤ كاتێك بەساڵدا دەچێت و پیر دەبێت ژیان و هێز و وزە و جوڵەی جارانی نامێنێ و توشی جۆرەها دەرد و نەخۆشی دەبێت و خۆزگە بە مردن دەخوازێت.

هەروەها كاتێك مام ئۆمەر لە تۆڵەی كوشتنی كوڕەكانی چەند كەسێك لە دوژمنەكانی دەكوژێت و تۆڵەی خۆی دەكاتەوە، گێڕەرەوەی ڕۆمانەكە مەنەلۆگێكی مام ئۆمەرمان بۆ دەگێڕێتەوە، كە تیایدا هەســــتی خۆی لە بەرامبەر تۆڵەكردنەوەكەدا دەردەبڕێت و دەڵێت: ((- ڕۆڵە شـــــەهیدەكانم چاك دەزانم ئەوانە بەبەرخوێنی ئێوە ناكەون، ئەوانە بنیادەم نین، سەكسارن، قەومی لوتن، فاسقی خەمسەن، كوشتنیان واجبە.

– مست لە دریشە دەگەڕێتەوە، تا ترسیان نەگەیشتبۆیێ لە ڕەشادەتی خۆیان واتەنی: ڕۆستەمی مازەندەران بون، زەلام خۆر و ســەرهەڵقەن بون، كەچی ئێســتا واتۆزێك ترســیان بینی بونە كۆمەڵێ قشــپل: هەریەكەیان بەلایەكدا گەنم گرد و جۆ بڵاویان لێكرد.

هەناســـەیەكی هەڵكێشـــا و گوتی: ئەگەرچی دو كونتان لە جەرگی من كردوە، بە مردن نەبێت پڕنابێتەوە، بەڵام چەندی دەكەم ویژدانم ڕێم پێنادات وەك ئێوە گورگ و بنیادەم خۆرنیم. ئەمەی گوت و جێی هێشـــت بەدەم ڕێوە:

– كافركوشـــتن، غەزایە، بەڵام بێ مروەتیش باش نییە.)) **(كوێخاســـێوێ: ٣٥-٣٦)** لێرەدا دەبینین كۆمەڵێك ئیدیۆم ئاوێزانی گێڕانەوەی مەنەلۆگەكە كراوە. كە هەر یەك لە ئیدیۆمەكانی (بنیادەم نین، ســـەكســـارن، قەومی لوتن، فاسقی خەمسەن، گورگ و بنیادەمخۆر.) ئاماژەن بۆ دڕندەیی و بێویژدانی و خوێنڕێژی، كە ڕۆماننوس لەسەر زاری مام ئۆمەرەوە وەسفی دارودەستە و پیاوەكانی شێخ گومەری پێكردون هەروەها ئیدیۆمی (دو كونتان لە جەرگی من كردوە.) بەواتای لە دەستدانی كەسانی خۆشەویست و نزیك دێت بە تایبەتی كوڕ و كچ.

كاتێكیش مام ئۆمەر زەوییەكانی لەســەر خۆی تاپۆ دەكات لە خۆشــییان ڕو دەكاتە ســێوەســۆر و دەڵێت: ((ئافرەت دڵمان كەوتە عاردی، قســەی خۆمان بردە ســەر تازە چ لە گۆڕی نەما ئەگەر لەمەودوا دەریشــمان پەڕێنن هەر ئێمە سەركەوتویین) **(كوێخا سێوێ: ١١٨)**، لێرەشدا ڕۆماننوس ئیدیۆمی (دڵمان كەوتە عاردی) تێكەڵی گفتوگۆی نێوان مام ئۆمەر و ســێوەســۆر كردوە، كە بە واتای ڕزگاربون لە ناخۆشــی و ڕاڕایی و قەلەقی دێت، یان ئاسودەبون و بێخەمبون لەبارەی شتێك.

گێڕەرەوەی ڕۆمانەکە لە دیمەنێکی دیکەدا بە ئاوێزانکردنی چەن ئیدیۆمێک وەسفی ڕەزیلی حاجی چڕدۆمان بۆ دەکات و دەڵێت: ((حاجی نەک هەر بەخۆی، منداڵەکانیشی ورد و درشت قرچۆک و بەرچاوتەنگ بون، نۆکیان بە نۆ نان دەخوارد، رقکیان لە دان دەبۆوە نانی پێدەخورا.)) **(کوێخا سیوێ: ٦٥)**، هەریەک لە ئیدیۆمەکانی (قرچۆک، بەرچاوتەنگ، نۆکیان بە نۆ نان دەخوارد، رقکیان لە دان دەبۆوە نانی پێدەخورا) واتای ڕەزیلی و چاوچنۆکی دەگەیەنن و بە کەسێک دەگوترێت پیسکە بێت و دڵی نەیەت ماڵ و سامانی خۆی بخوات.
بەم شێوەیە ڕۆماننوس هەر لە سەرەتاوە تا کۆتایی بەشێوەیەکی فراوان ئیدیۆمی ئاوێزانی گێڕانەوەی ڕۆمانەکە کردوە.

تەوەرەی سێیەم: دەقئاوێزان لەگەڵ ئەفسانەدا:

ئەفسانە ژانرێکی گرنگ و سەرەکییە لە ئەدەبی فۆلکلۆری گەلاندا. مێژوی پەیدابونیشی هاوتایە لەگەڵ سەرەتای پەیدابونی مرۆڤایەتی ((چونکە بەرهەمی ئەو کاتەیە، کە ئادەمیزاد دەستەوەستان و بێ دەسەلات ڕوبەڕوی سروشت دەوەستا و هیچ ڕوداوێکی سروشتی بەڕێکی بۆ لێک نەدەدرایەوە و تێی نەدەگەیشت و دەسەلاتیشی بەسەردانەبو.))**(رەسول: ١٩٧٩: ١٤-١٥)** مرۆڤی سەرەتا لە بەرامبەر ڕوداو و دیاردە سروشتییەکانی دەوروبەری جۆش داماوە و نەیتوانیوە لێکدانەوەیەکی زانستییانەیان بۆ بکات، چونکە هیچ سەرچاوە و بنەمایەکی زانستی لە پێش خۆیدا نەبوە، کە پشتی پێ ببەستێت، بۆیە لە ڕێگەی خەیاڵەوە هەوڵیداوە ڕوداو و دیاردەکانی ژیانی سەرەتایی لێکبداتەوە و تارادەیەک باوەڕ بەخۆیان بێنن، کە کارەسات و ڕوداوەکانی سروشتی بەم شێوەیەن، بۆیە دەکرێت بڵێین، کە ((ئەفسانەکان چارەسەری خەیاڵین بۆ کێشە ڕاستەقینەکان.))**(الدباغ: ١٩٨٦: ٩٩)**، چونکە کاتێک مرۆڤەکان ڕوبەڕوی کارەسات و دیاردە سروشتییەکانی گەردون بونەتەوە توشی ترس و دڵەڕاوکێ و سەرسوڕمانی زۆر بونەتەوە و ناچار پەنایان بۆ خەیاڵ بردوە و لەم ڕێگەیەوە لێکدانەوەیان بۆ دیاردەکانی دەوروبەر کردوە و پێیان وابوە هەمو دیاردەکانی ژیان خواوەندی تایبەت بەخۆیان هەیە بەپێی هزر و زانیاری خۆیان چیرۆکێکیان بۆ دروستکردوە بەشێوەیەک، کە واقیع و خەیاڵ تێیدا تێکەڵ بەیەک کراوە و داویانەتە پاڵ خواوەندەکان وەک خوای شەڕ و ئاشتی و جوانی و ....هتد.
لەبەرئەوە هۆکارەکانی سەرهەڵدانی ئەفسانە دەگەڕێتەوە بۆ ((ترس و نەزانین و پێویستی، هەرسێکیان پێکەوە هۆیەک بون بۆ بیرکردنەوە و بەکارهێنانی هزر و گەڕان بە جەستە و فیکر، ئەمەش بۆخۆی سەرەتای هزر و زانستێک بو، کە دەتوانین ناویبنێین زانستی ئەفسانەیی))**(حەسەن: ٢٠٠٧: ١٧١)**
کەواتە دەتوانین بڵێین ئەفسانە بەشێکە لە وشیاری مرۆڤی کۆمەڵگا سەرەتاییەکان کاتێک لە ئاست ڕوداو و کارەساتە سروشتییەکان دەستەوەستان و بێ دەسەلات بوە بە واتایەکی دیکە ئەفسانە چیرۆکێکی نەریتییە، کە ڕوداوگەلێکی لە عادەت بەدەر دەگێڕێتەوە و لەبارەی کاروباری خوداکان و پاڵەوانەکان دەدوێت، هەروەها دەربڕی بیروباوەڕی گەلانە لە سەردەمە سەرەتاییەکاندا بۆ دیاردە سروشتی و پەنهانییەکان، هەمو کۆمەڵگایەک جۆرێک لە ئەفسانەیان هەیە، زۆربەیان ڕەنگدانەوەی ئەو ئاراستە و نمونە باڵایانەن، کە ئەو

کۆمەڵانە دایانهێناون ئەفســـــانە بەرهەمی تێڕامان و بیرکردنەوەی مرۆڤە لەگەڵ گەردون و ژیان و مردن و ســەرجەم دیاردەکانی ژیان، لەبەرئەوە ((مرۆڤ ئەفسـانەی کردوە بەهۆیەک بۆ ئەوەی شـەقڵی بیروباوەڕ بدات لە تاقیکردنەوەی ژیانی خۆی، تا دڵنیابێت بەو هەمو پەنهانییەی لە گەردوندا هەیە، کە دەســـتی ناگاتە ئاشـكراكردنی.)) **(کەریم: ٢٠١٥: ١٤)**، چونکە ((ئەوەندە ڕوداوی دژوار و ســەختییان کەوتۆتە بەرچاو لە ئاسـتیانا بەدوای ڕاســـتییەکاندا حەپەســـاون، چونکە بەرهەمێکە زادەی خەیاڵ و دەربڕینی مرۆڤی ســـەرەتایە)) **(بێخاڵی: ٢٠١٣: ٤١)**

کەواتە دەتوانین بڵێین سەرچاوەی سەرەکی پەیدابونی ئەفسانە بریتییە لە واقیع، چونکە ڕوداو و کارەسات و دیاردەکانی گەردون ڕاست و واقیعین و ئاشکرا و دیارن، بەڵام ئەوەی دیارنییە و پەنهانە ئەو هۆکارگەلەیە، کە لە پشـــت ئەم دیاردانەوەیە، کە هەر ئەمەشـــە وای کردوە مرۆڤ لە ئاســـتیدا دەســـتەوەســـتان بێت و بەشـــێوەیەکی ڕەمەکی بەمەزەندە و هزر و خەیاڵ و زانیاری خۆی لێکدانەوە و شـــرۆڤەی بۆ هۆکاری پشـت ڕوداوەکان کردوە دواتر لە شـــێوەی چیرۆکێکدا داویانەتە پاڵ خوداوەند و دیاردەکان، بەم شـــێوەیە بونی کارەســـات و دیاردە و ڕوداوە ســـروشـــتییەکانی ناو گەردون لەلایەک و لێکدانەوەیەکی خورافی و خەیاڵیانەی مرۆڤیش بۆ هۆکارەکانی پشـــت ڕوداوەکان لەلایەکی دیکەوە، هۆکاری دروســـتبونی ئەفســـانەکانن، هەر لەبەرئەمەشە دەگوترێت: ئەفسانەکان تێکەڵەیەکن لە خەیاڵ و واقع.

لەدوای داهێنانی نوسین و پێشکەوتنی زانست ئەفسانەکان نوسرانەوە و کران بە دەق، دواتریش ئەدیب و نوســـەران وەک کەرەســـتەیەکی خاو و دەوڵەمەند ســـودیان لێوەرگرت و بەرهەمەکانی خۆیان پێ دەوڵەمەند و بەپێزتر کرد، چونکە ئەفسانە جیهانێکی فراوان و ئازادە و گونجاوە بۆ ئەو بوارە و (دەشێت هەمو شتێک لەناو ئەفسانەدا ڕوبدات)**(جیان: ٢٠٠٥: ١١٧)** بەواتایەکی دیکە ئەفسانە دەرفەتێکی لەبار و گونجاو بۆ نوسەر و ئەدیبان دەســـتەبەر دەکات و دەتوانن ســـودێکی باشـــی لێوەربگرن و مەرامەکانی خۆیانی پێ جێبەجێبکەن، ژانری ڕۆمانیش مەیدانێکی فراوان و لەبارە بۆ ئەو مەبەستە.

(عەزیزی مەلای ڕەش) لە ڕۆمانی (کوێخا ســـێوێ)دا کەم تا زۆر لە هەندێ شـــوێندا پەنای بردۆتە بەر ئەفســـــانە و تێکەڵ بە ڕەگەزەکانی گێڕانەوەی کردوە. بۆ نمونە لە یەکێک لە دیمەنەکاندا مەنەلۆگێکی (مام ئۆمەر)مان بۆ دەگێڕێتەوە، کە تیایدا ئاماژە بە (کێوی قاف) دەکات، کاتێک دەیەوێت تۆڵەی خۆی لە (ئەحمەدە لۆقدرێژ) بکاتەوە لەپای ئەوەی خیانەتی لێکردوە و هەوڵی کوشـــتنیدا ((مانگێکی ڕەبەق ئۆمەر شـــەوبێری نەدەکرد و هەمو شەوێ دەچوە سەر لۆقدرێژ.

– دەتکوژم ئەگەر بچیتە قولەی قافیش.)) **(کوێخا سێوێ: ٢٤)**

لێرەدا قولەی قاف مەبەست لە کێوی قافە هێمایە بۆ شوێنێکی سەخت و عاصی و دورە دەست و کەس ناتوانێت دەســـتی پێبگات، هەروەها ((گیانی بەدی جنۆکە و دێو ودرنج و خێو، بەدرێژایی مانگی ڕەمەزان لە پشت چیای قاف دەبەسترێنەوە، چیای قاف لێرەدا خودی چیای قەفقاسە، کە لە ئەفسانە یۆنانییەکاندا ئەو کات لەلای گەل لە ڕوی جوگرافیاوە ئەوپەڕی زەوی بوە.)) (رسـول: ٢٠١١: ١٣)، هەروەها لە شـوێنێکی دیکەدا ئاماژە

بە ڕەگەزی ئەفسانەیی (مێردەزمە)، یان (دێوەزمە) دەکات، کە لە زۆربەی ئەفسانەکان و تەنانەت لە حەکایەتیشدا ئامادەیی هەیە و وێنەیەکی خەیاڵی لە زیهنی ئێمەی مرۆڤدا هەیە، لە ئەفسانەی کوردیشدا هێمای ترس و خراپەکارییە، ((لەنەکاوێک زرە زرێکی کەوتە بەرگوێ، کە سەری بەرزکردەوە دیتی: ئافرەتێکە خرینگەی زڕ و پوڵپەی لە دورەوە دەبیستریت وا ڕێ و ڕێ دێت.

ئۆمەر لە ترسان دڵی داخورپا و لەبەرخۆیەوە گوتی: دەڵێن زۆرجار بوە مێردەزمە شەوان خۆی لەپیاو کردۆتە ئافرەت!.

- بسم الله، بسم الله، بسم الله، دەبێ ئەمە چ بێت خوایە! ؟. بسم الله، بسم الله! لەرز کەوتە هەناوی و وەختابو بێتە دەرەوە و تێ بتەقێنێت.)) **(کوێخا سێوێ: ١٨)**، گێڕەرەوەی ڕۆمانەکە لە شوێنێکی دیکەدا، ئەفسانەی باڵندەی (پەرەسێلکە طیرا ابابیل)ە تێکەڵ بە مەنەلۆگێکی مام ئۆمەر دەکات، کاتێک (حاتەم)ی برازای لەلایەن پیاوەکانی شێخ گۆمەرەوە دەکوژرێت.

((- ئەی هاوار لە خۆمێ... لەخۆم ماڵ وێرانێ و ماڵ کاولێ، چیم بەسەرهات! هەناسەیەکی هەڵکێشاو ڕوە و ئاسمان گوتی:-

- خوایە خۆ چ هێلانەی پەرەسێلکەم تێکنەداوە و کەعبەم نەڕوخاندوە...؟، تا ئاوا تەیرە عەبابیلەی غەزەبم بنێریە سەر! بۆ وات بەسەرهێنام و توشی ئەم ئاگرەت کردم؟

لە دەرونەوە بڵقی دەدا: عەلامەتی لێتێکچونمە وای بۆدەچم گومانی تێدانییە.)) **(کوێخا سێوێ: ٤٢)**، لە ئەفسانەی کوردیدا پەرەسێلکە باڵندەیەکی پیرۆزە و نیشانەی خێر و بەرەکەتە، ئەمەش سەرچاوەکەی بۆ ئایینی ئیسلام دەگەڕێتەوە، کاتێک سوپای حەبەشە دەیەوێت مەککە داگیربکات و کەعبە بڕوخێنێت خوای پەروەردگار بەهۆی ئەم باڵندەیەوە غەزەبیان لێ دەگرێت و بە بەردباران لە ناویان دەبات، بۆیە لەناو کوردەواریدا باوە، هەرکەسێک باڵندەی پەرەسێلکە ڕاوبکات، یان هێلانەکەی لێ تێکبدات ئەوا خوای گەورە ژیانی لێی تێکدەدات، غەزەبی لێدەگرێت و توشی نەهامەتی دەکات.

ڕۆماننوس لە دیمەنێکی دیکەدا ئەفسانەی (خدری زیندە) ئاوێزانی گفتوگۆیەکی نێوان (مام ئۆمەر) و (مام ڕواڵ) دەکات، کاتێک مام ئۆمەر بەدەست دوژمنەکانییەوە شپرزە دەبێت و فیشەکی لێدەبڕێت هانا بۆ (کوێخا وەسمان) دەبات، بەڵام هاوکاری ناکات. (مام ڕواڵ)، کە دۆستێکی دێرینی مام ئۆمەرە، بەم کەین و بەینە دەزانێت و هەر بەشە و بەڕێدەکەوێت و بیست پاکەت فیشەکی کارخانەی بۆ دەهێنێت، کاتێک مام ئۆمەر چاوی پێدەکەوێت لە خۆشییان شاگەشکە دەبێت و دەڵێت: ((- بەڕاستی تۆ لەو دەمەی بۆمن بویە خدری زیندە! تازە تۆ لە کوڕ و برا و خزم و کەس فەرزتری. تا ڕۆژی حەلاوەلایێ ناتوانم چاکەت بدەمەوە.)) **(کوێخا سێوێ: ١١٦)**، لە ئەفسانەی کوردیدا (خدری زیندە) کەسێکی خێرخواز و فریادڕەسە و بەهانای هەژارانەوە دێت، لەناکاو دەردەکەوێت و نامێنێت هەمیشە زیندوە وەک دەگوترێت دوعای قبوڵە و هەرکەس پێی گەیشت دەرفەتە داوای دوعای لێ بکات.

تەوەرەی چوارەم: دەقئاوێزان لەگەڵ گۆرانی فۆلکلۆریدا:

گۆرانی فۆلکلۆری یەکێکە لە ژانرە گرنگەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری هەر نەتەوەیەک، کە سیمای هەرە دیاری بریتییە لە سادەیی و ساکاری، واتایەکی ڕون و ئاشکرای هەیە و پێویست بە ورد بونەوە ناکات، خاوەندارییەکەشی بۆ گەل دەگەڕێتەوە یاخود ئەوانەن، کە ((هەڵبەســـت و ئاواز و خاوەنەکانیان نادیار بێت و بەناو ڕیزی خەڵکدا بڵاوبوبنەوە.)) (حوسێن: ٢٠٠٧: ٢٢٥)، لێکۆڵینەوە زانستییەکان دەریانخستوە، کە فێربونی زمان و ڕژانی زمانی مرۆڤ سەرەتا بە گۆرانی بوە، کاتێک مرۆڤ بە ئیش و کاری ڕۆژانەیەوە خەریک بوە، بەشێوەی منگەمنگ و بە ئاوازەوە شتێکی وەکو گۆرانی لەبەرخۆیەوە گوتوە، (گۆرانی کۆنترین بەشی ئەدەبی فۆلکلۆرە و بەشی هەرە زۆری شیعرە و مێژویەکی زۆر کۆنی هەیە هی ئەو کاتەیە، کە هۆشـــیاری و ڕۆشـــنبیری لە ئاســـتێکی نزمدا بوە، هۆنراوەی بچوک و کورتە، لە ڕوی ژانرەوە بەشـــێکە لە لیریک بەتایبەت لای گەلانی پێشـــکەوتو بەبێ مۆســـیقا ناوترێ) (ڕەسوڵ: ١٩٧٩: ٧٩)

گۆرانی ڕەنگدانەوەی کۆی بوارە جیاوازەکانی کۆمەڵگایە بەپێی ســـەردەم و قۆناغە مێژویەکان، چونکە ((پەیوەندییەکی ڕاســـتەوخۆی بە ژیان و داب و نەریت و خو و ڕەوشـــت و ژیانی کۆمەڵایەتی و بۆنەکانەوە هەیە، هۆکارێکی گرنگیشـە لە پێشـخسـتن و زیندوکردنەوەی کەلەپوری میللی. سـەرهەڵدانی گۆرانیش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە مرۆڤ هەستی بە خۆشی و ناخۆشی و ئازارکردوە، لەگەڵ گۆڕانکاری و گەشەکردندا توانای ئەوەی بۆ پەیدابوە، کە وتەکانی بەشـێوەی گۆرانی دەربڕێت و دەنگە جۆراوجۆرەکانی سـروشـتیش هۆکارێک بوە بۆ ئەوەی بتوانێت ئاواز بۆ گۆرانییەکانی دابنێت، چونکە ئەو گۆرانییانەی دەیان وت خاوەنی کێش و ســـەروا بون، ئەمەش هۆکارێک بوە بۆ لەبەرکردنی گۆرانییەکان.)) (ڕەســـوڵ: ٢٠٠٨: ٨٥) واتە ((گۆرانیە فۆلکلۆرییەکان بواریان زۆرە و هەمو لایەنەکانی ژیانی کۆن بەگوێرەی ســـەردەمەکان دەگێڕنەوە، دەشـــێ سیاسی بن، یان ئاینی، یان کۆمەڵایەتی، یان وەسفی سروشت و ....هتد)) (عەبدوڵلا: ٢٠١٤: ١١٤) گۆرانی بایەخ و گرنگی خۆی هەیە لە هەمو بوارەکانی ژیاندا، چونکە ((جگە لەو چێژە ڕۆحییەی، کە هەرتاکێک بەگەورە و بچوک و ژن و پیاوەوە لە بیستنیدا لێی وەردەگرێت، لە هەمان وەختیشدا بەشێکیان، یان چەند چەشنێکیان تایبەتبون بە کارکردن و هۆکارێکی هاندەر و گرنگبون بۆ ئەوەی دەســـتەی کار کەمتر هەســـت بە ماندوبون بکات و زەوق و شـــەوقێک بە (زبارە) بدات.))(ئەحمەد: ٢٠٠٨: ١٩١)، کەواتە دەتوانین بڵێین هیچ بوار و لایەنێکی ژیان و کۆمەڵگا نییە، کە لەناو گۆرانی فۆلکلۆریدا ڕەنگی نەدابێتەوە، بۆ هەر دیاردە و کاروبارێکی ژیان گۆرانی تایبەت هەیە، هەر لە بواری کارکردن، دابونەریت، بۆنە کۆمەڵایەتییەکان، عەشـــق و خۆشـــەویســـتی، ســـروشـــت، وەفاداری و... هتد. بەشـێوەیەک ئەگەر لێکۆڵەرێک بیەوێت شـارەزای ژیان و کەلتور و دابونەریتی کۆمەڵگایەک بێت لەســـــەردەم و قۆناغێکی مێژویی دیاریکراودا، ئەوا دەتوانێت لەڕێی گۆرانییەوە ئەو ئامانجە بەدیبهێنێت.

گۆرانی کارکردنیش، کە بەشـێکی گرنگی گۆرانی فۆلکلۆری کوردییە پەیوەندییەکی ڕاسـتەوخۆی بە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکەوە هەیە و بۆ هەر جۆرێکی کارکردن (دروێنە، شـــەنکردن، ســـاوارکوتانەوە، گەڕەدەســـتاڕ،

مەشكەژەندن، لاواندنەوەی مانگا لە كاتی دۆشیندا... هتد) گۆرانی تایبەتییان گوتوە و لەكاتی كاركردندا چێژێكی تایبەتییان لێ وەرگرتوە و كاریگەر بوە بۆ هاندانی كاركەرەكان و زو ڕاپەڕاندنی ئیش و كارەكان.

نوسەر لە ڕۆمانی (كوێخا سێوێ)دا لە چەند شوێنێك گۆرانی فۆلكلۆری تێكەڵ بەگێڕانەوەی ڕۆمانەكە كردوە، بۆ نمونە كاتێك سێوەسۆر و سەپانەكانی دی جۆخینە جۆیەكە دەكوتن و كا و دانەكەی لەیەك جیادەكەنەوە و دەستدەكەن بە پێوانی دەغڵەكە گۆرانییەكی تایبەت بەو كارە دەهێنیتەوە و بەدەم دەغڵ پێوانەوە دەیڵێنەوە:

((ئەوە یێ...ك.

لە شەیتانی پشكێ نێك

لنگی ببێتە سێ پێك

یێـ..ك، یەك

چون دەستەكەیان دو هەنگاو دور لە ڕەوسەكە ڕوكرد. دیسان ئامانەكانیان پڕكردەوە:

ئەوە دو... و

بەرەكەت بێت لەكنەتو

لە شەیتانی ڕەش بێت ڕو

چاوكۆرەی ڕدێن بەگو

بەكۆلاناندا دەچو

مندالّی دەكەوتنەدو

تا كونە گورگ و دارەتو

دو... و، دو

....)) **(كوێخا سێوێ: ١٢٣-١٢٤)**

لە دیمەنێكی دیكەدا ڕۆماننوس گۆرانییەكی تایبەت بە ساوار كوتانەوە ئاوێزانی گێڕانەوەی ڕۆمانەكە دەكات، لەو كاتەی، كە سێوەسۆر دەیەوێت بەشێك لە گەنمەكەی بكاتە ساوار، بۆ ئەوەی قەرزی جیرانەكانی لێبداتەوە، بۆیە داوا لە (پلە مرۆت) دەكات، كە چەند كەسێكی بۆ پەیدا بكات، بۆ ئەوەی ساوارەكەی بۆ بكوتنەوە، چونكە ساوار كوتانەوە كارێكی هەرەوەزییە، گۆرانییەكەش بە كۆمەڵ دەگوترێت، كە یەكێك دەیڵێت و ئەوانی دیكەش بەدواییدا دەیڵێنەوە:-

((حالّلا، یاالله حالّلا، یاالله

حالّلا، یاالله حالّلا، یاالله

ئەو ساوارە هی عەمبارە

گەنمی پارە لـۆ ئـەوسارە

ئاگات لێ بێت كـابـان هارە

حاڵڵا، ....

لەگەڵ تۆمە تۆ بیگێڕەوە

چاوی مۆنت مەشێرەوە

ئەوەی لە کنت بینێرەوە

حاڵڵا، یاالله، ....

هەروا دەڕوا بناوینە

سۆلی زەردە مەحس چنە

خۆی لێ مەدەن بیۆەژنە

حاڵڵا، ....

....)) (کوێخا سێوێ: ١٢٦)

تەوەرەی پێنجەم: دەقئاوێزان لەگەڵ بیروباوەڕ و داب و کەلتوری کۆمەڵایەتیدا:

لەنێو هەر کۆمەڵگە و نەتەوەیەکدا کۆمەڵێک دابونەریتی کۆمەڵایەتی هەن، کە خەڵکی لەســەری ڕاهاتون و بوە بە بەشــێک لە ژیان و کلتوریان، کە هەریەکەیان هێما و مەودای جیاواز و ڕەهەندی دەرونی تایبەت بەخۆیان هەیە و خەڵکی لە کاتی خۆشی و ناخۆشی و بۆنە جیاوازەکاندا پەنایان بۆ دەبەن.

عەزیزی مەلای ڕەش لە ڕۆمانی (کوێخا ســێوێ)دا، هەندێ لەو بیروباوەڕە کۆنانەی ناو کۆمەڵی کوردەواری هێناوە و تێکەڵ بە گێڕانەوەی ڕۆمانەکەی کردوە وەک:

- **باوەڕبون بە پیاوچاکان و سەردانکردنی مەزارەکانیان:**

چاک و پیر، یان جێنزرگەی پیاوچاکان ئەو شــوێنانەن، کە خەڵکی بەمەبەســتی هێنانەدی مەرام و نیاز و مرازی خۆیان ســەردانیان دەکەن. نوســەر لە ڕۆمانەکەدا لەســەر زاری نەنکی ســێوەســۆر ســەربردەی (بابە گوڕگوڕ)مان بۆ دەگێڕێتەوە ((شەوێک سێوەسۆر لێی پرسی: نەنە پێم ناڵێیت: چاکی بابەگوڕگوڕ چییە؟

زەردەخەنەیەکی هاتێ و گوتی: ڕۆڵە جێنزرگەیەکی زۆر پیرۆز و نورانییە. بەین نا بەین نوری لێ هەڵدەستێت.

هەر کەس بە نیازێکی پاک بچێتە سەری بەنا ئومێدی ناگەڕێتەوە.

دەمێک بێ دەنگ بو. لە دواییدا هەڵیدایە و گوتی: باوکی تۆلە مەر ئەوە.

دوای شەش کچان ئومێدبڕ بوم لە کوڕ. ڕۆژێک سەری خۆم هەڵگرت و چومە سەری:

باوە گوڕگوڕ، باوە گوڕگوڕ.

جێگەی نیازی بۆ کچ و کوڕ.

بە نیازی تۆ هاتوم لە دور.

هاتوم بۆلات بۆ جوتێ کوڕ.

....

جوانەگایەکیشم لەخۆم گرتبو، کە هاتمەوە کوشتمەوە و بەسەر دەروجیرانانمدا دابەشکرد، ساڵ وەسوڕاوە خوا باوکتیدا)) (**کوێخا سێوێ: ١٧١-١٧٢**)

هەروەها لە شوێنێکی دیکەدا مەنەلۆگێکی (مام ئۆمەر)مان بۆ دەگێڕێتەوە، کاتێک دەشتی قەراج و کەندیداوە بۆ دوساڵ لەسەریەک بارانی لێ نابارێت، ئاماژە بەهەندێ بیروباوەڕ و نەریتی کۆمەڵایەتی ناو کۆمەڵگەی کوردەواری دەکات، کە لەکاتی بێ بارانی و وشکەساڵی پەنای بۆ دەبەن. ((ماوەیەکی کە داماو بێدەنگ بو. دیسان سەری بەرەو ئاسمان هەڵبڕی و گوتی: مردین ئەوەندەی لەبەرت بناوڕێینەوە و نوێژە بارانەت بۆ بکەین. شێخ و سەید و پیاوچاک نەما شەوانی ساردی زستان و بەهار لەبەر ئاوییان هەڵنەهێنین و ئاڵای چاک و جێزرگەکانی دەوروپشت لە کەند و جۆمان هەڵنەدەین... چونکە مەرامت لەسەر نەبو مرازت حاسڵ نەکردین و نەکردین.)) (**کوێخا سێوێ: ٥٢**)

- **توک و دوعا:**

توک و دوعاش وەک جۆرێک لە بیروباوەڕ و دابونەریتی کۆمەڵایەتی لەناو هەناوی کۆمەڵگادا لەدایکدەبن، لە ئەنجامی خۆشی و ناخۆشییەکانی ژیان هاتونەتە بەرهەم ((لەنێو کۆمەڵگەی کوردەواریدا بەدەر لە توک و دوعای گشتی و ئاسایی، کە هەمو تاکێک بە ژن و پیاوەوە دەیانزانێ و دەیانڵێ توک و دوعای واشمان هەنە، کە زیاتر لە زاری ژنانەوە دەگوترێت و تایبەتن بە سایکۆلۆژییەت و سروشتی ژیانی ئەوان و دەربڕینیان لە زاری پیاوانەوە شیا و نییە و بەجێ نییە.)) (**ئەحمەد: ٢٠٠٨: ١٣٩**)

نوسەر لە چەند شوێنێک ئەم لایەنەی ناو کۆمەڵگای کوردەواری تێکەڵ بەڕۆمانەکە کردوە، بۆ نمونە لە دیمەنێکدا ئاماژە بەو توک و دوعایانە دەکات، کە (کابان)ی خێزانی دوەمی حاجی چڕدۆ لە باوکی خۆی دەکات، کە لەبەر خاتری پارە سەربەهەوێ داویەتە پیرێکی وەکو حاجی، کە زۆر لە تەمەنی خۆی گەورەترە ((پارەی حاجی باوکمی کوێر کردبو. ویژدان و بەزەیی باوکایەتی لا نەهێشتبو. منی بەزەبری خەنجەر لە حاجی مارەکرد. تازە ملم بەو تۆقەوە بوە تا تەپڵی قیامەت لێیدەرباز نابم. هەرجارێ چاوی هەڵدەهێنا گۆڵمێک فرمێسکی دەباراند و دەیگوت: یاخوا بابە بەمردن چیت لێ نەیەت، بەڵام تا لە دنیا ماویت بە زگێک تێر بیت و بە دەیان برسی.))(**کوێخا سێوێ: ١٥٧**).

هەروەها لە شوێنێکی دیکەدا چەند توک و دوعایەکی دیکە ئاوێزانی گێڕانەوەی ڕۆمانەکە دەکات. کە (بەگم)ی خێزانی حاجی چڕدۆ لە (حەمەدەکوێر)ی باوکی (کابان)ی دەکات، لەبەرئەوەی لەبەرخاتری پارە کچەکەی داوەتە حاجی و بۆتە هۆکاری ئەوبەڵاو موسیبەتانەی، کە بەسەریان هاتوە.

((ڕوە و ئاسمان: ئۆ... هـــــ حەمەدە کوێر، چاوێکت کوێرە، دەشزانم وەک شەیتان لەبەر بەد عەمەلی و مزیریت کوێربوە، یاخوا چاوەکەی دیکەشت حەوت لۆی لێبێت و پیش بتۆپی و لە گۆڕستانی مسوڵمانانیش نەشێردرێیتەوە، وەکی ئەو بەڵایەت بۆ خاتری پارە توش کردین.)) (**کوێخا سێوێ: ١٥٨**)، بەم شێوەیە لە چەندین شوێنی دیکەدا ئەم جۆرە بیروباوەڕ و داب و نەریتانەی لەناو گێڕانەوەی ڕۆمانەکەدا وەگەڕ خستوە.

ئەنجام:

لە کۆتایی توێژینەوەکەدا بەم ئەنجامانەی خوارەوە گەیشتین:

١- (عەزیزی مەلای ڕەش) لە ڕۆمانی (کوێخا سیۆێ)دا بەشێوەیەکی بەرچاو سودی لە ژانرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری وەرگرتوە و ئاوێزانی گێڕانەوەی ڕۆمانەکەی کردوە وەک (پەندی پێشینان، ئیدیۆم، گۆرانی، ئەفسانە،... هتد)، کە ڕێژە زۆرەکەشی بەر پەندی پێشینان و ئیدیۆم کەوتوە بەتایبەتی (ئیدیۆم)، هەروەها هەندێ لە بیروباوەڕ و دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکانیشی تێکەڵی بەسەرهات و ڕوداوەکانی ناو ڕۆمانەکە کردوە.

٢- نوسەر بە مەزراندنی فۆلکلۆر لەناو ڕۆمانەکەدا دو ئامانجی پێکاوە، لەلایەک فەرهەنگ و کلتوری زمانی کوردی زیندو کردۆتەوە، لەلایەکی دیکەشەوە بەشێک لە کەلەپور و فۆلکلۆری کوردەواری لە فەوتان و لەناوچون ڕزگارکردوە.

٣- دروستکردنی زمانی ڕون و ئاسانکردن و بەهێزکردنی پرۆسەی گەیاندنی واتا و پڕکردنەوەی کەلێن و بۆشاییەکانی گفتوگۆی نێوان کاراکتەرەکان.

٤- بەئاوێزانکردنی ڕەگەزەکانی فۆلکلۆر لەچوارچێوەی ڕەگەزەکانی گێڕانەوەدا مەودای گێڕانەوەی ڕۆمانەکەی کورت کردۆتەوە و پوختی و کورتبڕی هێناوەتە ئاراوە، هەروەها چنینی ڕۆمانەکەی تۆکمەتر و بەهێزتر کردوە و چێژێکی زیاتریشی بە ڕۆمانەکە بەخشیوە.

Journal of University of Raparin گۆڤاری زانکۆی راپەرین E-ISSN: 2522 – 7130 P-ISSN: 2410 – 1036

Intertextuality in the Novel (Koykha Swi) by (Aziz Mullah Rash)

Mustafa Said Mina Mustafa
Kurdish Department, College of Education, University of Raparin, Rania, Kurdistan Region, Iraq.
Email: mustafaysayid@uor.edu.krd

Azad Hassan Nabi
Kurdish Department, College of Education, University of Raparin, Rania, Kurdistan Region, Iraq.
Email: azadnabi360@gmail.com

Abstract:

The novel (Kwekha Sewe), which means (Sheikha Siwi), by the creative Kurdish writer and novelist (Aziz Mulla Rash), which was issued and printed in 1986 AD, is considered one of those rare novels at the time that caused gossip and wrote research and articles about it at that time. The reason, as we can see, is due to the fact that it was written and narrated in an easy and simple Kurdish language and an fluent and eloquent Kurdish tongue, which emerged from the depth of its culture and popular heritage which is full of wisdom and sayings of the ancients, in which the Kurdish heritage and folklore were used in a clear and clear way Which is unprecedented in the Kurdish novel, this novel is considered the initiative and the vanguard in this field. The writer (Aziz Mulla Rash), as an original writer with a rich background in the Kurdish folk culture and heritage, benefited greatly in his narration of the novel from the literary elements of folklore, customs and social traditions of the Kurdish community. the novel. With this, the writer was able to accomplish two goals and two aims at the same time, he was able to protect part of the Kurdish folklore and preserve it from damage and loss first, and secondly, he made his narration more coordinated and more tasting.

Therefore, in order to reward the writer for his venerable attempts and generous effort in this regard, we consider it necessary to do this research in this field in honor of his generous effort and the protection and preservation of the Kurdish folk culture and heritage.

Key words: Intertextulity, Heritage, Folklore, Phraseology, Culture.

سەرچاوەکان:

مارف ئەوڕەحمانی حاجی، ١٩٧٥، وشەی زمانی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کرود، بەغداد.
ئەحمەد ئارارات، ٢٠٠٨، قوتوی عەتار- قوتوی دوەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
ئەحمەد ئارارات، ٢٠١٢، قوتوی عەتار- قوتوی سێیەم، چاپخانەی کەمال، سلێمانی.
ئەحمەدی ئیبراهیم، ١٣٨٦، فەرهەنگی کینایە ، دانشگای کوردستان.
عەبدوڵلا ئیدریس ، ٢٠١٤، ئەدەبی میللی و فۆلکلۆری، بەرگی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم- هەولێر.
عەبدوڵلا ئیدریس، ٢٠١٤، ئەدەبی میللی و فۆلکلۆری، بەرگی دوەم، چاپخانەی حاجی هاشم- هەولێر.
عەبدوڵلا ئیدریس، ٢٠١٤، ئەدەبی میللی و فۆلکلۆری، بەرگی سێیەم، چاپخانەی حاجی هاشم- هەولێر.
شوان ئیبراهیم ئەحمد، ٢٠١٤، بەراوردی ئەدەبی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر.
مستەفا پەروین عوسمان، ٢٠٠٩، واتا و وەرگێران، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.
کەریم تۆفیق، ٢٠١٢، کاریگەری ئیسلام لەسەر کەلتوری کوردی، بەرگی یەکەم، (پەند و حیکایەت) چاپخانەی زانا، چاپی یەکەم، هەولێر.
کەریم تۆفیق، ٢٠١٥، کاریگەری ئیسلام لەسەر کەلتوری کورد(ئەفسامە)، بەرگی دوەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، چاپی دوەم، هەولێر.
عەلی جەلال مەحمود، ١٩٨٢، ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی حسام – بەغداد.
بۆرەکەیی سدیق، ٢٠٠٨، مێژوی وێژەی کوردی، بەرگی سێیەم، بلاوکراوەی ئاراس- هەولێر.
بێخاڵی سەید مەولود، ٢٠١٣، ئەفسانە و داستان لە فۆلکلۆری کوردیدا، بەڕێوەبەرایەتی چاپخانەی ڕۆشنبیری- هەولێر.
خاڵ شێخ محەمەدی، ١٩٧١، پەندی پێشینان، چاپی چوارەم ، بەغدا.
مەحمود شنۆ محەمەد، ٢٠١٢، دەقاوێزان لە شیعری نوێی کوردیدا بەنمونەی پیرەمێرد/ گۆران، لەتیف هەڵمەت، چاپخانەی بینایی- سلێمانی.
ڕەسوڵ شوکریە، ١٩٨٤، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی، ناوەڕۆکی فیکری و ئەدەبی، شوکریە ڕەسوڵ و جلال تەقی لە زمانی ڕوسییەوە کردویانە بە کوردی، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریەتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان- هەولێر.
ئیبراهیم شوکریە ڕەسول، ٢٠٠٨، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپخانەی موکریانی- هەولێر.
حسەین شیلان عومەر، ٢٠٠٩، ئیدیۆم چەشن و پێکهاتنی لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی ڕەنج – سلێمانی.
ڕەسوڵ عیزەدین مستەفا، ٢٠١٠، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، دەزگای چاپ و بلاوکراوەی ئاراس، چاپی سێیەم، هەولێر.
مەلای ڕەش عەزیزی، ٢٠١٩. کوێخوا سێوێ، چاپخانەی ڕۆشنبیری، چاپی سێیەم، هەولێر.
سجادی علاءدین، ١٩٥٢، مێژوی ئەدەبی کوردی، چاپی یەکەم- بەغدا.
علاءدین سجادی، ١٩٧٨، دەقەکانی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، چاپی یەکەم، بەغدا.
شارەزوری عەلی مەعروف، ٢٠١٠، پەندی پێشینانی کوردی، چاپخانەی چوارچرا، چاپی دوەم، سلێمانی.
بەرزنجی عەلی تاهیر، ٢٠٢٠، ئاسۆی دەق، چاپخانەی ئیڤا، چاپی یەکەم، سلێمانی.
شارەزا کەریم، ١٩٧١، پەندی پێشینان، چاپی دوەم، بەغدا.
شتراوس کلۆد لیڤی، ٢٠٢٠، ئەفسانە و مانا، وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە: سەلاح حەسەن پاڵەوان، چاپخانەی تاران.

فەتاح محەمەد مەعروف، ٢٠١٠، لێکۆڵینەوەی زمانەوانییەکان، کۆکردنەوە و ئامادەکردن: شێروان حوسێن خۆشناو- شێروان میرزا قادر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر.

حەسەن مەولود ابراهیم،٢٠٠٧، پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.

غەفور مستەفا، ٢٠١٨، ئیدیۆم و ڕەهەندەکانی، چاپخانەی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم هەولێر.

ئەڵوەنی نەجم خالید، ٢٠٠٨، پەند و قسەی نەستەقی کوردی شاری خانەقین، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر.

ئەڵوەنی نەجم خالید، ٢٠١٢، جۆرەکانی دەقاویزان لە ڕۆمانی (پێنجەمین کتێب)ی جەبار جەمال غەریبدا، چاپخانەی کەمال، چاپی یەکەم، سلێمانی.

حوسێن هیمداد، ٢٠٠٧، ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی (دەق و لێکۆڵینەوە) چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، چاپی یەکەم، کەرکوک.

بایز هەڵمەت، ٢٠١٣، دەقاویزان لە ڕۆمانی (دواهەمین هەناری دونیا)ی بەختیار علی، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر.

مامەعەلی فەتاح، ١٩٩٨، ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین.

حوسێن شەهلە کەریم، ٢٠١٥، کاریگەری ئەدەبی فۆلکلۆر لە شیعرەکانی (مەدحەت بێخەو)دا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.

جبران ڕۆسێت، ٢٠٠٥، میتۆلۆژیا، شیعر و فەنتازیا، و: ئازاد خدر، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (٩٩).

سەرکەوت عومەر ئیبراهیم ، کانونی یەکەمی ٢٠١٧، دەق ئاوێزان لە گێڕانەوەی (ڕۆمانی هاوارە بەرە و میرزا)ی فەتاحی ئەمیریدا – کاریگەری لە پەروەردەکردنی هزری کاراکتەرەکاندا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ساڵی چوارەم، ژمارە (١٣).

مەولود ڕێزان صالح و حسێن سەنگەر نازم، هاوینی ٢٠١٧، دەقاوێزان لە ڕۆمانی (حیکمەتی پیران)ی عەبدولکەریم فەتاحدا، توێژینەوە گۆڤاری توێژەر ژمارە (٠)

وەیس غازی فاتح، ١٩٨٢، فۆرم و ناوەڕۆکی ئیدیۆم، گۆڤاری ئۆتۆنۆمی، ساڵی حەوتەم، ژمارە (٤)، هەولێر.

فەخری نەسرین محەمەد، ١٩٧٦، هەندێ، زاراوە و ئیدیۆمی کوردی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەیان لە ڕوی زمانەوە، گۆڤاری کۆلێجی ئەدبیات، زانستگای بەغدا، چاپخانەی (دار الجاحظ)، ژمارە (١٩)، بەغدا.

هاشمی سید احمد, ٢٠١٠, جواهیر البلاغة, دار المعریفة, بیروت- لوبنان, الطبعة الثالثة.

عزام محمد, ٢٠٠١, النص الغائب تعلیمات, التناص في الشعر العربي, دراسة, من منشورات اتحاد الكاتب العرب- دمشق.

سعدیة نعیمه ، ٢٠١٦ التحلیل السیمائي و الخطاب, المناشر, عالم الكتب الحدیث للنشر و التوزیع, الطبعة الأولی – اردن.

الدباغ عبدالله معتصم ، ایلول ١٩٨٦، الأسطورة و الأدب فی النظریة الأدبییة الحدیثة، مجلة(افاق عربیة), العدد التاسع.

Oxford advanced learners dictionary (2005)